

היסטוריה ואפוקליפסה של ההגירה הפוריטנית לאמריקה

אביהו זכאי

א. התנועה הפוריטנית בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה

לתנועות ספורות בהיסטוריה נקשרו כה הרבה כתרים מפוארים בידי היסטוריונים, סוציולוגים ואנשי מדע המדינה כמו לתנועה הפוריטנית באנגליה ובאמריקה, במאות ה־16 וה־17. הסיבה לכך נעוצה אל־נכון בעובדה, שהדיון בתנועה דתית חשובה זו מודרך – כבתחומים רבים אחרים בחקר ההיסטוריה – על־ידי הרצון להסביר דפוסים שונים בציוויליזציה המודרנית בת־ימינו. הדבר אמור במיוחד בקשר הסגולי שנושם למצוא בין התנועה הפוריטנית לבין תהליכי תמורה כבירים וגדולים, אשר הפרידו בין ימי־הביניים לבין העולם המודרני, תהליכים שחוללו את המעבר לעידן ההשכלה והתבונה והביאו להולדת הציוויליזציה הקפיטליסטית של ימינו. כך, לדוגמה, טען מיכאל וולצר (M. Walzer), ש'ניתן לקרוא את כל העולם המודרני אצל קאלוויין, ולדעתו 'האמונה של האחוזה הפוריטנית', הקיצונית ביותר מבין התנועות הקאלוויניסטיות, 'הפכה למקור ולסיבה, או להמחשה הראשונה, של היסודות המכריעים ביותר של המודרניות'. בשל כך מאפיין וולצר, בספרו 'מהפכת הקדושים', את הפוריטנים כ'ראשונים מבין אותם סוכנים בעלי משמעת עצמית השואפים לעיצוב מחדש חברתי ומדיני, אשר מתגלים לעתים כה קרובות בהיסטוריה המודרנית!'.¹

וולצר לא היה כמובן הראשון אשר ביקש לראות בתנועה הפוריטנית את המקור להיווצרות העולם המודרני. כבר מקס ובר (M. Weber) טען במחקרו הקלאסי, 'האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם', שיש 'קשר סגולי' בין קאלוויניזם, והתנועה הפוריטנית כביטוי הקיצוני ביותר שלו, לבין הקפיטליזם בעולם המערבי.² השקפה זו, המוצאת קשר הדוק בין תמורה דתית לבין השינויים החברתיים־המדיניים שחוללו את המעבר לעולם המודרני, הפכה במשך הזמן לנחלתם של מלומדים רבים. רוברט ק'

1 ראה: M. Walzer, *The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics*, New York 1969, pp. vii, 300

2 ראה: M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans. Talcott Parsons, New York 1958, p. 8

מרטון (R.K. Merton) מצא 'התאמה מדוקדקת' ביותר בין ערכי האתיקה הפוריטנית לאינטרסים של אלה, אשר פיתחו את הפילוסופיה של חוק הטבע במאה ה-17. ההיסטוריון האנגלי המפורסם כריסטופר היל (C. Hill) גילה בפוריטנים את המקור העיקרי ל'אתיקה חדשה של משמעת עבודה', אשר היתה כה נחוצה בשלבים הראשונים של הקפיטליזם המוקדם.⁴ אף בארצות-הברית טוענים היסטוריונים רבים, שהפוריטנים היו המקור העיקרי לגיבוש האידיאולוגיה של הרפובליקה האמריקנית ולתחושת השליחות העמוקה הפועמת בקרבה. לדוגמה, פרי מילר (P. Miller), מגדולי ההיסטוריונים באמריקה, טען כי הפוריטנים באמריקה ניצבים על ערש היווצרותה של הרפובליקה האמריקנית, והם אשר חוללו את המעבר לעידן ההשכלה ותור התבונה בעולם החדש של אמריקה.⁵ לדעתו של סאקוון ברקוביץ' (S. Bercovitch), יצרו הפוריטנים את הבסיס ל'אני' (self) של האומה האמריקנית החדשה.⁶ אין זה מפתיע אפוא שברוב ספרי לימוד ההיסטוריה בארצות-הברית נוטים לראות בפוריטנים את המקור העיקרי לגיבוש הערכים והרפוסים המדיניים, האידיאולוגיים, החברתיים והדתיים של האומה האמריקנית החדשה בעולם החדש.

יש לעיין רק ברשימת כותרות הספרים הרבים אשר נכתבו על התנועה הפוריטנית כדי לראות, עד כמה נפוץ במחקר המודרני הקישור בין תנועה דתית חשובה זו לבין ערכים כגון דמוקרטיה, ליברליזם, חופש, חירות, שוויון, קדמה ועוד. מלומדים ניתחו את הפוריטנים כ'נושאי' תהליכי מודרניזציה, פירשו את האידיאולוגיה שלהם כ'אידיאולוגיה של שינוי ותמורה', אך מעל לכול התייחסו אליהם כמודעים היטב ל'חדש' - הצופן בחובו את העתיד - או ל'שינוי', הצריך להחליף את הישן, המסורתי וכדומה. ברם, כפי שהראה הרברט בטרפילד (H. Butterfield) בספרו 'הפרשנות הוויגית של ההיסטוריה', 'החטא בכתיבה היסטורית' שכוו' הוא בהפיכת המאורעות

- ראה: R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure: Toward the Codification of Theory and Research*, New York 1968, pp. 628-660 3
 ראה: C. Hill, *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England*, New York 1967, pp. 124-218; D. Little, *Religion, Order and Laws: A Study in Pre-Revolutionary England*, New York 1969, pp. 81-166 4
 ראה: P. Miller, *The New England Mind: The Seventeenth Century*, Cambridge 1939; idem, *The New England Mind: From Colony to Province*, Cambridge 1953; idem, *Errand into the Wilderness*, New York 1956 5
 הפוריטנים ותפקידם בהיסטוריה האמריקנית, ראה: A. Zakai, 'Epiphany at Matadi: Perry Miller's Orthodoxy in Massachusetts and the Meaning of American History', *Reviews in American History*, XIII, 4 (December 1985), pp. 627-641; idem, 'Perry Miller', *The Dictionary of Historians*, Oxford 1988, pp. 279-281
 ראה: S. Bercovitch, *The American Jeremiad*, Madison, Wisconsin 1978, pp. 3-92; idem, *The Puritan Origins of the American Self*, New Haven 1975 6

למופשטים מבחינת ההקשר [ההיסטורי] שלהם בהשוואתם לזמן הנוכחי, וכך להתיימר שבדרך זו ה'עובדות' יכולות "לדבר בשם עצמן". כך ניתן לרמיין שהיסטוריה שכוו [המבוססת על רעיונות של קדמה והתפתחות] יכולה לתת לנו שיפוטי ערך - ולהניח שניתן להוכיח שאידיאל זה או אדם זה שגו רק על-פי מהלך התקדמות הזמן.⁷ התקפתו המוחצת של בטרפילד על 'הפרשנות הוויגית של ההיסטוריה' יצאה בעיקר נגד הפילוסופיה של ההיסטוריה המבוססת על האידיאולוגיה הליברלית הוויגית (Whig), כפי שזו התפתחה באנגליה החל במאה ה-18, המבקשת למצוא את הסוד במהלך התקדמות דברי הימים לאור הנחות ליברליות: המאבק לקדמה, חופש, שוויון, ועוד. תלמידיו וממשיכיו של בטרפילד, ביניהם ג'ון פוקוק (J.G.A. Pocock), קוונטין סקינר (Q. Skinner) ואחרים, שינו בימינו תכלית שינוי את כתיבת ההיסטוריה של המחשבה המדינית בראשית התקופה המודרנית.⁸ בדומה לכך, גם בחקר התנועה הפוריטנית בתקופתנו ניכר מהפך שלם, והוא הפך לסוגיה חשובה ביותר בהיסטוריה של ראשית העת החדשה. כיום מבקרים את הגישה, המבקשת למצוא בתנועה הפוריטנית את 'מקורות העולם המודרני' כבלתי נכונה מבחינה היסטורית, ונוטים להדגיש יותר ויותר את ערכי האמונה ודפוסי ההתנהגות של הפוריטנים, כפי שניתן לראות לדוגמה בעבודותיהם של פיטר קולינסון (P. Collinson) ותיאודור בוזמן (T.D. Bozeman).⁹ אחרי הכול, אנשי תנועה דתית אדוקה וקיצונית זו לא רצו כמובן ליצור 'עולם מודרני' השולל מכול וכול, ובאורח כליכך מובהק, את כל מה שהטיפו לו, ומעולם אף לא התכוונו לכך. יתר על כן, ראוי לבחון תנועות היסטוריות יותר על-פי אופני ההכרה והשכנוע שלהן וכיצד הן השפיעו על דפוסי עשייה ופעולה, ופחות על-פי ההשלכות והתמורות ההיסטוריות שיצאו מהן.

אכן, רק לעתים נדירות ניסו מלומדים להבין את התנועה הפוריטנית באנגליה ובאמריקה כפי שהיא היתה לאמיתו של דבר: תנועה דתית קיצונית, השואפת לכונן מחדש את כל מישורי ההכרה והפעולה האנושית במסגרת כוללת של יקום תיאוקרטי, שאלוהים שולט בו באורח מ'די ובלתי אמצעי על פני כל העולם, ושום יצור איננו יכול

- ראה: H. Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, London 1964, pp. 105-106 7
 ראה: J.G.A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law*, Cambridge 1957; idem, *Politics, Language and Time*, New York 1971; idem, *The Machiavellian Moment*, Cambridge 1975; idem, *Virtue, Commerce and History*, Cambridge 1985; Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, 2 vols., Cambridge 1978 8
 ראה: P. Collinson, *The Religion of the Protestants*, Oxford 1982; idem, *The Elizabethan Puritan Movement*, Berkeley 1967; T.D. Bozeman, *To Live Ancient Lives: The Primitivist Dimension in Puritanism*, Chapel Hill 1988 9

להסתתר מפני בשורת חסדו או חמת זעמו של בורא העולם. תפיסה תיאוקרטית זו, שהיתה לחם חוקו של עם ישראל בתקופת המקרא ובימי בית ראשון, אומצה במלואה על-ידי הפוריסטים, והיא שהובילה אותם לכונן את כל מישורי החיים של האדם – בכנסייה, בחברה ובמדינה – בהתאמה מדוקדקת עם חוקות אלוהים ומצוותיו. כך, לא שינוי ותמורה, חידוש וקדמה, אינדיווידואליזם המבוסס על חוקי טבע וחוקות אדם, חירות וסובלנות, רציונליזם ומודרניות – כל אותם ערכים ליברליים שנכרכו ללא כל הצדקה על צוואר התנועה הפוריסטית – אלא דווקא ההפך הגמור מכך היה מיסודותיה העיקריים של התנועה הפוריסטית באנגליה ובאמריקה: ציות מוחלט וללא תנאי לחוקות אלוהים ודבקות גמורה במצוותיו; מסורת ופרימיטיביות, במובן החיובי של שיבה גמורה ומדוקדקת לפשטות בשורת החיים של הנצרות הקדומה וימי המקרא; דומיננטיות מוחלטת וגמורה של חוק החסד הגואל בניגוד לחוק הטבע; ושחיתות מוחלטת של טבע האדם, היכול להיושע אך ורק בזכות בשורת האמונה והגאולה הנוצרית.

כדי להבין את התנועה הפוריסטית, מן הדין אפוא לראות ולבחון את דרכי חשיבתם ופעולתם של הפוריסטים עצמם. בסוגיה זו פרושות לפנינו דרכים רבות; אני מבקש להתמקד דווקא בחשיבה ההיסטורית, או בתוויית הזמן ותודעת ההיסטוריה של הפוריסטים. בכוונתי להראות כיצד תפיסת הזמן של הפוריסטים השפיעה השפעה מכרעת על מאבקייהם באנגליה, והובילה קבוצה נבחרת מתוכם בראשית המאה ה-17 להגר לאמריקה; וזאת כדי לכונן חברה דתית מושלמת, שבה כל מישורי החיים קבועים ועומדים על חסד אלוהים הגואל. כיום אנו מדברים על 'חץ הזמן' (Time's Arrow), ודנים לדוגמה בשורה שלמה של אופני הזמן וממדיו – קוסמולוגי, גיאולוגי, ביולוגי, אבולוציוני ועוד. בדיון להלן אני מבקש לדון במושג הזמן החשוב ביותר שהכירו הפוריסטים – 'זמן קדוש' (Sacred Time), ולנתח את הפילוסופיה העיקרית של ההיסטוריה השלטת בתקופתם – פילוסופיית ההיסטוריה של הישועה והגאולה (providential history, salvation history), המבוססת על 'חץ הזמן הקדוש'. 'חץ הזמן הקדוש' הוא למעשה מהלך ההיסטוריה של ההשגחה האלוהית, החל מבריאת העולם ועד הפיכתו למלכות אלוהים, והוא מבוסס על תפיסת ההיסטוריה כמרחב זמן קדוש, שבו העולם שב מהתנכרות לפיוס עם בוראו. במסגרת זו של היסטוריה קדושה, הכנסייה הנוצרית נתפסת ככוח העיקרי בהיסטוריה, ולאור גורלה במבוכי הזמן נבחר באורח בלעדי מהלך דברי הימים.¹⁰

10 בין המחקרים הדנים בהשקפה הנוצרית של ההיסטוריה, ראה: C.A. Patrides, *The Phoenix and the Ladder: The Rise and Decline of the Christian View of History*, Berkeley 1964; idem, *The Grand Design of God: The Literary Form of the Christian View of History*, London 1972; K. Lowith, *Meaning in History*, Chicago 1957; H. Butterfield, *Christianity and History*, London 1960; idem, *The Origins of History*,

תחילה אנתח את המסורת האפוקליפטית אשר התפתחה עם הרפורמציה הפרוטסטנטית, שקבעה יחס מהפכני בין מהלך ההיסטוריה לבין הגשמתן של נבואות אלוהיות הנסובות על קץ הזמן ואחרית הימים. אצביע על התמורה הגדולה שחוללו הפרוטסטנטים באנגליה במחצית השנייה של המאה ה-16 במסורת זו, בכך שהעניקו לאנגליה מעמד של 'אומה נבחרת', מרכז ייחודי לאומי קדוש, במערכות הישועה והגאולה האלוהית בעולם. לאחר מכן אדון בתמורה הקיצונית שחוללו במסורת היסטורית זו הפוריסטים שהיגרו לעולם החדש, אשר עיצבו באורח מהפכני את אמריקה כזמן-מרחב קדוש חדש ובלעדי בדרמה של הישועה. ולבסוף אנסה להראות שהפוריסטים באמריקה עיצבו תודעת שליחות סגולית לעולם החדש בהיסטוריה של הגאולה, אשר אומצה לאחר מכן על ידי ארצות-הברית של אמריקה – והיא נוכחת בה עד עצם ימינו אנו.

במשך כל דברי הימים, תנועות דת מעצבות אופנים חדשים של חשיבה היסטורית ויוצרות חזון היסטורי ייחודי כדי להצדיק את סיבת צמיחתן וכורח הופעתן על גבי בימת ההיסטוריה. תנועות אלו מפתחות אידיאולוגיה מהפכנית של מרחב-זמן חדש המשמשת כבסיס להצדקת פעולתן – משמע, הן מנסחות ראייה חדשה של זמן-מרחב קדוש (sacred time-space), אשר בחובו מתחוללת הדרמה של הגאולה, והן מקדשות מרחב גיאוגרפי המשמש מוקד להגשמת ציפיותיהן. ההגירה הפוריסטית לאמריקה, אשר החלה בשנות העשרים של המאה ה-17 ונמשכה עד פרוץ המהפכה הפוריסטית באנגליה בשנת 1640, איננה שונה במובן זה מתנועות דתיות אחרות. הפוריסטים שהיגרו לאמריקה שאפו לעצב הקשר היסטורי קדוש, אשר באמצעותו פענחו את תכלית הגירתם ואת פשר נוכחותם הקיומית ב'שימון' של אמריקה במסגרת מהלך ההיסטוריה של הגאולה (Heilsgeschichte) – או במסגרת דרמת הישועה האלוהית.

כדי לעקור מאנגליה, לחצות אוקיאנוס מטיל אימה ולהתיישב בארץ פרא לא נודעת, יצרו הפוריסטים אידיאולוגיה היסטורית דרמטית מלהיבה, המדמה את הגירתם לעולם החדש כנקודת מפנה מכרעת בהיסטוריה של הגאולה. הם ראו עצמם חייבים להימלט מאירופה המושחתת והנידונה לכיליון מחמת זעם אלוהים, וטענו שהגירתם לאמריקה מהווה התגלות ברורה של מהלך ציר הגאולה והישועה. בתודעתם האסכטולוגית הם

London 1981; C.T. McIntire, *God, History, and the Historians*, New York 1977; idem & R.A. Wells (eds.), *History and Historical Understanding*, Grand Rapids 1984; R. Nisbet, *History and the Idea of Progress*, New York 1980; M.I. Finley, *The Use and Abuse of History*, New York 1975; A. Richardson, *History Sacred and Profane*, London 1964; S. Pollard, *The Idea of Progress*, Middlesex 1968; E.L. Tuveson, *Millennium and Utopia*, Gloucester 1972; idem, *Redeemer Nation*, Chicago 1968; F.C. Haber, *The Age of the World*, Baltimore 1959

דימו שרק העולם החדש נותר מקום מפלט בטוח לקדושי אלוהים, ובדמיונם האפוקליפטי הם היו משוכנעים שהגירתם לאמריקה מהווה 'ציאת מצרים' שנייה, תנאי להגשמת מלכות אלוהים עלי אדמות. כתולדה מכך היו הפורטיטנים הראשונים אשר קידשו בצורה מוחלטת את מרחבי הפרא של אמריקה במהלך תולדות הכנסייה הנוצרית, תוך שהסירו לחלוטין את הקדושה מעל אנגליה והעולם הישן בכללותו.¹¹ היתה זו למעשה מהפכה גמורה ביחסים בין העולם הישן לעולם החדש, כיוון שבפעם הראשונה מאז גילוי אמריקה, שולב העולם החדש בפילוסופיה של ההיסטוריה הנוצרית תוך שלילה מוחלטת ובלתי מתפשרת של העולם הישן. ניתוח תפיסת הזמן וההיסטוריה אצל הפורטיטנים יכול לאפשר לנו להבין את מהות השסע האפוקליפטי והאסכולוגי השורשי הזה, שיצרו הפורטיטנים בין החברה הדתית המושלמת – שביקשו ליצור באמריקה – לבין קלקלות העולם הישן של אירופה וחטאיו, ורק מכוחה של הפילוסופיה של ההיסטוריה הזו ניתן להבין את ממד העתיד שיצרו הפורטיטנים ביחס לבשורת הגאולה והישועה הצפונה בעולם החדש של אמריקה.

ב. זמן, היסטוריה ואסכולוגיה – המסורת האפוקליפטית הפרוטסטנטית

בתארו את ההתחדשות המרשימה של ההשכלה במאה ה-16, טען המלומד האנגלי הנודע פרנסיס בייקון (F. Bacon) כי יש לחפש את הסיבה לתמורה האינטלקטואלית הגדולה, הידועה כרנסנס והומניזם, בהקשר של הרפורמציה הפרוטסטנטית. לדעתו החלה תמורה תרבותית חשובה זו עם מרטין לותר, אשר במאבקיו נגד 'הבישוף של רומא והמסורות המושחתות של הכנסייה' הקתולית היה חייב 'לעורר את כל ימי קדם, ולקרוא לסיועו זמני עבר כדי להילחם בהווה'. כתוצאה מכך, 'מלומדים עתיקים, הן בתורות הכנסייה והן בהומניסטיקה, אשר עד כה שכבו במנוחה בספריות, החלו להיות נקראים ומופצים'. בייקון, אשר הושפע מאוד מההתאמה ההדוקה בין השאיפה לתיקון דתי לבין התקדמות הידיעה, לא יכול היה להסביר תופעה ייחודית זו אלא כהוכחה ברורה למפעלות ההשגחה האלוהית בעולם: 'בשעה שאלוהים רצה להעמיד למשפט את כנסיית רומא [...] באותה עת חפצה ההשגחה האלוהית בכך שתהיה התחדשות גמורה ומלאה של כל תחומי הידיעה'.¹² טענתו של בייקון בדבר הקשר בין תיקון דתי לבין התחדשות הידיעה חושפת פן חשוב ביותר לגבי הרפורמציה הפרוטסטנטית: במלחמות הדת בין כוחות הרפורמציה

11 ראה ספרי: A. Zakai, *Exile and Kingdom: History and Apocalypse in the Puritan Migration to America*, Cambridge 1992; idem, *Theocracy in Massachusetts: Reformation and Separation in Early Puritan New England*, New York 1994
12 ראה: Francis Bacon, *The Advancement of Learning*, ed. A. Johnston, Oxford 1974, pp. 25, 42

והקונטר-רפורמציה במאה ה-16, פנו הפרוטסטנטים יותר ויותר לחקר ההיסטוריה כדי למצוא פשר וחשיבות לרפורמציה במהלך דברי הימים של הכנסייה הנוצרית. בדרך זו, הובילה השאיפה אחר תיקון דתי ליצירת אופן חשיבה היסטורי חשוב – היסטוריוגרפיה פרוטסטנטית המבוססת על פרשנות אפוקליפטית של ההיסטוריה, או על אופן אפוקליפטי של חשיבה היסטורית.¹³

היסטוריונים נוטים כיום יותר ויותר לבחון את הרפורמציה הפרוטסטנטית כפרק האחרון של תקופת ימי-הביניים, ופחות כתנועה המבשרת את ראשית העידן המודרני.¹⁴ אחת הסיבות לכך נעוצה, בין השאר, ברציפות המעבר של תפיסות אפוקליפטיות וחזיונות אסכולוגיים מימי הביניים והשפעתם הרבה על תנועת הרפורמציה של המאה ה-16.¹⁵ כבר במאות הראשונות של הכנסייה הנוצרית, התמודדו הנוצרים בסוגיה החשובה של המשמעות ההיסטורית של קץ הזמן ואחרית הימים, או בבעיית היחס בין היסטוריה לנבואה. הכנסייה טענה, לדוגמה, שהיא מייצגת את שלטון ישו בעולם, ולכן פירשה את הנבואה בדבר המילניום, או שלטון ישו עם קדושו עלי אדמות, באורח אלגורי כתקופה המתרחשת בין הביאה הראשונה לביאה השנייה של ישו בתוך מסגרות הכנסייה עצמה. זאת ועוד, עם התמסדות כנסיית רומא, החל מהמאה הרביעית, הדגישו תורותיה כי התגלותו של ישו אמנם ציינה עידן היסטורי חדש, אך לבשורת הגאולה אין כל קשר לעצם מהלך ההיסטוריה לאחר הופעת ישו. חשוב מכול, הכנסייה הקתולית טענה שהיא מחזיקה בתוכה, באורח בלעדי והכרחי, את אמצעי החסד והגאולה האלוהית, ולכן הדגישה בפני המאמינים ששום שינוי מהותי לא יתחולל בהיסטוריה עד

13 במאמר זה אני מדגיש בידועין את הממד האפוקליפטי, כיוון שלאידאולוגיה האפוקליפטית הפרוטסטנטית של ההיסטוריה התייחדה השפעה עצומה על התנועה הפורטיטנית באנגליה ובאמריקה. עם זאת יש לציין, שלא כל ההיסטוריונים הפרוטסטנטים במאה ה-16 כתבו פרשנות אפוקליפטית של ההיסטוריה. רבים מהם חיברו פרשנות היסטורית של הרפורמציה הפרוטסטנטית במונחים חילוניים, בניגוד לפרשנות אפוקליפטית או אסכולוגית, כפי שניתן לראות אצל A.G. Dickens, *The Reformation in Historical Thought*, Cambridge, Mass. 1985, pp. 7–38. על מחקרים אחרים הדנים בהיווצרותה של ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית במאה ה-16, ראה: R.B. Barnes, *Prophecy and Genesis: Apocalypticism in the Wake of the Lutheran Reformation*, Stanford 1988; A. Zakai, 'Reformation, History and Eschatology in English Protestantism', *History and Theory*, XXVI, 3 (October 1987), pp. 300–318

14 על הרפורמציה הפרוטסטנטית כמציינת את השלב האחרון של ימי הביניים, ראה: S. Ozment (ed.), *The Reformation in Medieval Perspective*, Chicago 1971; H.A. Oberman, *Forerunners of the Reformation*, London 1967

15 ראה: Marjorie Reeves, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*, Oxford 1969; idem, *Joachim of Fiore and the Prophetic Future*, London 1967

בשאלת הקשר בין נבואות להיסטוריה. הפרשנות האפוקליפטית המסורתית בימי הביניים לרוב לא יצאה חוצץ נגד כנסיית רומא, כפי שניתן לראות במקרה של יואכים מפיוורה, והיא הדגישה כי זמן הופעתו של אנטי-כריסטוס יהיה בעתיד, בבחינת דבר המציין את הופעת יום הדין והמשפט האחרון. בניגוד גמור לכך, הפרשנות האפוקליפטית הפרוטסטנטית לא רק שיצאה חוצץ נגד תורות הכנסייה הקתולית ונגד עצם מוסד האפיפיורות, אלא שהיא גם זיהתה את האפיפיורות של רומא עם הדמות האסכטולוגית של אנטי-כריסטוס. בדרך זו הפכו הפרוטסטנטים את אנטי-כריסטוס למוסד – אפיפיורות – בניגוד למורשת ימי הביניים, שזיהתה אותו עם דמות אנושית.

יתרה מזאת, הם טענו טענה מהפכנית ביותר: הנבואה בדבר הופעת אנטי-כריסטוס – האפיפיורות – מתגשמת זה מכבר ופועלת בתוככי ההיסטוריה. כך הביאו הפרוטסטנטים להיסטוריוזיה גמורה של נבואות אלוהיות, ובדרך זו יצרו מיווג קיצוני בין היסטוריה סקולרית לבין נבואות האל. מכאן, על המאמינים לצפות לא רק לכך שנבואות קדושות יתגשמו בעתיד, אלא חלק מהן – כגון זמן הופעת האנטי-כריסטוס המציין את סוף ההיסטוריה – כבר התגשם בעבר והולך ומתממש באורח הכרחי בהווה. זאת ועוד, כיוון שלדמותו של האנטי-כריסטוס התייחד מעמד אסכטולוגי מרכזי והופעתו מציינת את הזמן שלפני יום הדין והמשפט האחרון, הרי הטענה של הפרוטסטנטים כי אנטי-כריסטוס פועל זה מכבר בתחומי ההיסטוריה הובילה בהכרח לאמונה, שההיסטוריה מגיעה לקצה ולמאמינים לא ניתן עוד לצפות לשום דבר לפני קץ הזמן ואחרית הימים. לבסוף, הקרב בין הפרוטסטנטים לקתולים הביא לכך, שהתודעה האפוקליפטית הפכה לחלק בלתי נפרד מהמאורעות ההיסטוריים של הרפורמציה עצמה, כיוון שהחזיון האסכטולוגי של המלחמה בין ישו לאנטי-כריסטוס מתחולל ממש בהווה, בין כוחות הרפורמציה לקונטרה-רפורמציה.

התפיסה האפוקליפטית היתה שייכת לעצם תנועת הרפורמציה עצמה, כיוון שהפרוטסטנטים זיהו את הכנסייה הקתולית עם 'כנסיית השטן' או עם אנטי-כריסטוס, וכך דימו את מאבקם לקרב הקוסמי המתחולל בין ישו לאנטי-כריסטוס, כמתואר בספר 'האפוקליפסה'. מאבק זה נתפס בהיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית כפסגת ההיסטוריה של הגאולה. אמנם פרוטסטנטים רבים הסכימו עם השקפתו של אוגוסטינוס כי מלכות אלוהים איננה של העולם הזה, אך הם היו מודעים היטב לכך שתקופתם היא האחרונה בהיסטוריה של הגאולה לפני יום הדין האחרון. מאוחר יותר, כפי שנראה להלן, היה אחד מציויניה העיקריים של הפרשנות האפוקליפטית הפורטינית נעוץ בתפיסה, כי ניתן להביא להגשמת הנבואה בדבר המילניום, או מלכות אלף השנים של ישו וקדושו עלי אדמות, בתחומי הזמן וההיסטוריה. בדרך זו הגיעה ההיסטוריוזיה של נבואות אלוהיות אל שיאה בידי הפורטינים, אשר לא רק הסבירו את תולדות דברי הימים בעבר ובהווה לאור נבואות אלוהים, אלא אף פעלו בעצם ידם להביא להגשמת חזון אלף השנים של

ביאתו השנייה של ישו, שעה שההיסטוריה תגיע לקיצה ביום הדין והמשפט האחרון בדרך זו שללה הכנסייה כל מושג של קדמה והתפתחות בהיסטוריה. אך השקפה זו, ככל שסייעה למיסוד כוחה של הכנסייה הקתולית ולחזיון מעמד האפיפיורות של רומא, לא היתה יכולה לבטל כליל את צמיחתן של ציפיות אפוקליפטיות ואת הולדתם של חזיונות אסכטולוגיים בנצרות המערבית בימי הביניים, או את המגמה ההולכת וגוברת לפרש את מהלך ההיסטוריה לאור נבואות אלוהים; וזאת ניתן לראות לדוגמה ביצירותיהם של יואכים מפיוורה (Joachim of Fiore), רוג'ר בייקון (R. Bacon), פטר אוליבי (P. Olivi), ארנלד מוילנובה (Arnald of Villanova), פייר ד'איי (D'Ailly), ואחרים.¹⁶ מלומדים אלה חוללו בנצרות המערבית בימי הביניים תמריץ חזק לפרשנות אפוקליפטית של דברי הימים, ועודדו תקוות רבות להתגשמותם של נבואות אלוהיות וחזיונות אסכטולוגיים. הכנסייה הקתולית היתה מודעת היטב למגמה המהפכנית השמונה בתפיסות אפוקליפטיות של ההיסטוריה מבחינת הכנסייה הממוסדת וקהל המאמינים. הסיבה נעוצה בכך, שתנועות אפוקליפטיות נטו להדגיש את האמונה בישועה אסכטולוגית, כפי שמתואר לדוגמה בספר 'האפוקליפסה', וטענו כי גאולה שכזו כלל לא מותנית ואיננה כרוכה ישירות ובאורח בלעדי בכנסייה הממוסדת, שעה שהכנסייה הקתולית הדגישה כל הזמן שהיא עצמה מחזיקה באורח בלעדי באמצעי החסד של הגאולה והישועה.¹⁷ מוסדות הכנסייה ניסו אפוא במשך כל ימי הביניים לבלום פרשנויות אפוקליפטיות ולהזהיר בפני חזיונות אסכטולוגיים נלהבים, אשר אומצו בידי תנועות שביקשו למצוא גאולה מחוץ לגבולות מוסדות הכנסייה הקתולית, כפי שניתן לראות בהחלטות המועצה הלטרנית החמישית, בשנים 1512–1517, אשר גינתה באורח נחרץ פרשנויות אפוקליפטיות עממיות והזהירה את הכמרים מפני מאמצי יתר לפרש את נבואות אלוהים.¹⁸

הפרשנות האפוקליפטית של ההיסטוריה שנוצרה בתקופת הרפורמציה הפרוטסטנטית היא, מצד אחד, המשך ברור למורשת האפוקליפטית והאסכטולוגית של ימי הביניים, אך מצד אחר היא מסמלת תמורה מהפכנית בתפיסת הזמן וההיסטוריה בנצרות, או

16 ראה: B. McGinn, *Visions of the End: Apocalyptic Tradition in the Middle Ages*, New York 1979; idem (ed.), *The Apocalypse in the Middle Ages*, Ithaca 1992; R.K. Emmerson, *Antichrist in the Middle Ages*, Seattle 1981; R.E. Lerner, *The Power of Prophecy*, Berkeley 1986

17 ראה: A. Zakai & A. Mali, 'Time, History and Eschatology: Ecclesiastical History from Eusebius to Augustine', *The Journal of Religious History*, XVII, 4 (December 1993), pp. 406–408

18 על תנועות מילנאריזם בימי הביניים, ראה: N. Cohen, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, New York 1961

מלכות ישו וקדושו על אדמות בתוככי ההיסטוריה. אך קודם שנפנה לפוריטנים, עלינו לדון בהיווצרותה של הפרשנות האפוקליפטית של ההיסטוריה בתקופת הרפורמציה הפרוטסטנטית.

מראשיתה של הרפורמציה, היו הפרוטסטנטים פגיעים ביותר להאשמות מצד הקתולים ביחס לתוקף ההנחות התיאולוגיות שלהם והצידוק ההיסטורי למאמצי התיקון הכנסייתיים שלהם. כל ההצדקה ההיסטורית של הרפורמציה היתה מותנית אפוא בשאלה 'היכן היתה הכנסייה הפרוטסטנטית לפני הופעתו של לותר?'¹⁹ במאמצייהם לבסס את הנתק מהכנסייה הקתולית, וברצונם לקעקע את היסודות ההיסטוריים של האפיפיורות, החלו הפרוטסטנטים לפנות יותר ויותר להיסטוריה. אין זה מקרה אפוא ש'אוניברסיטאות לותרניות, בעקבות המלצותיו של לותר עצמו, ייסדו קתדראות נפרדות להיסטוריה' כבר בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה-16.²⁰ בדרך זו הפך מחקר ההיסטוריה לחלק סגולי של הרפורמציה הפרוטסטנטית עצמה. החל מהפרסום החשוב הראשון של ההיסטוריה הפרוטסטנטית, 'הכרוניקה של קאריון' (J. Carion) בשנת 1532, דרך כתיבה של לותר, רוברט ברנס (R. Barnes), מלאנכתון (Melancthon) ורבים אחרים, החלה להתפתח אט-אט היסטוריוגרפיה פרוטסטנטית מובהקת, לכידה ומגובשת היטב.²¹ אחד מציוניה העיקריים של השקפה זו היה נעוץ בתפיסה אפוקליפטית של ההיסטוריה. לפי אידיאולוגיה זו, ביקום תיאוקרטי יש לפרש את תולדות דברי הימים לאור נבואות אלוהים, וכדי לפרש נבואות קדושות יש להבין את מהלך ההיסטוריה. כך, לדעת לותר, 'כדי להבין את הנבואות כהלכה חשוב ביותר לדעת את סדר הממלכות, מספר השנים, בקצרה: להיות בעל ידיעה היסטורית.'²² וכך, לא זו בלבד שתקר ההיסטוריה הפך לממד עיקרי במלחמות הדת בין הפרוטסטנטים לרומא, אלא בכל היחס כלפי היסטוריה חילונית ניכרה תפנית גמורה מהמקובל עד כה בנצרות המערבית. ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית התבססה על פרשנות היסטורית של נבואות קדושות והדגישה את המסגרת האפוקליפטית של מאורעות היסטוריים; משמע, יש להתייחס לנבואות אלוהיות, במיוחד לספר 'האפוקליפסה' ולספר ודניאל, כמדריך להיסטוריה.

הרפורמציה הפרוטסטנטית היתה מהפכה, אך כפי שציין ג'פרי אלטון (G.R. Elton),

- 19 ראה: J. Foxe, *Acts and Monuments*, ed. G.R. Cattle, 8 vols., London 1837-1841, I, p. 9
 20 ראה: ברנס (לעיל, הערה 13), עמ' 100-103; דיקנס (לעיל, הערה 13), עמ' 18-19.
 21 ראה: Johann Carion, *Carion Chronicle*, 1532; Robert Barnes, *Vitea Romanorum Pontificum (The lives of the Popes of Rome)*, 1535
 22 ראה: Martin Luther, 'Preface to the Revelation of St. John' (1545), *Works of Martin Luther*, Philadelphia 1943, IV, pp. 481-482

'קל לטעות מאוד באופי מהפכה זו'. יסודה היה 'מהפכה דתית', המאמץ 'למקם מחדש את אלוהים במרכז הדת והתיאולוגיה'.²³ עם הרסטורציה של האלוהות לכל מישורי האמונה, שאפו הפרוטסטנטים גם להחזיר את תפארת אלוהים ביקום תיאוקרטי ולהשיב לו את כוחו העליון בתחומי ההיסטוריה. בהשקיפם על ההיסטוריה כ'בימה של משפטי אלוהים' (Theatre of God's Judgments), או כמישור זמן המותנה ומופעל על סמך התגלויות אלוהיות, יצרו הפרוטסטנטים תודעה היסטורית חדשה, המבוססת על קריאה קפדנית של נבואות קדושות והתאמתן המדוקדקת למאורעות היסטוריים. וכיוון שהם הודרכו על-ידי הפשר המילולי של כתבי הקודש בניגוד לפשר האלגורי שלהם, פנו הפרוטסטנטים להיסטוריה כדי להסביר את מהלך דברי הימים לאור נבואות קדושות, והתאמצו להוכיח שיד ההשגחה האלוהית מכוונת ישירות את מהלך ההיסטוריה. עכשיו לא רק שמהלך דברי הימים נתפס כתואם את דברי אלוהים ונבואותיו – מכאן שנבואות האל כפופות לפרשנות היסטורית – אלא כל התקדמות ההיסטוריה מותנית גם היא במישורן של נבואות קדושות, ולכן הבנת דברי הימים מותנית בידיעה של נבואות אלה. כך לדוגמה טען לותר, ש'הדרך הבטוחה ביותר להבין' את חזיונות 'האפוקליפסה' היא 'לקחת מההיסטוריה מאורעות ואסונות אשר התרגשו על הכנסייה' ולהשוות אותם לדבר אלוהים בספר זה. 'אם השניים' – נבואה קדושה והיסטוריה – 'מתאימים והולמים זה את זה, הרי אנתנו יכולים להתבסס על כך כפרשנות שלא ניתן לכפור בה'.²⁴

בדרך זו חוללה הרפורמציה תמורה קיצונית ביותר ביחס לתפיסת הזמן ולראיית ההיסטוריה בנצרות. לא ניתן לדון כאן בכל הממדים של תמורה זו, אך נסתפק בקביעה שבד בבד עם התפתחות התיאולוגיה ותורת הכנסייה אצל הפרוטסטנטים, עוצבה גם היסטוריוגרפיה פרוטסטנטית סגולית. תכליתה של היסטוריוגרפיה זו היתה להשיב לאלוהים את מעמדו העליון כבורא עולם ביקום תיאוקרטי, המותנה, נשלט ומכוון, מראשית ועד אחרית על-ידי ההשגחה האלוהית, במיוחד ביחס למהלך התקדמות ההיסטוריה הקדושה של הכנסייה הנוצרית בעולם. הפרוטסטנטים יצרו פילוסופיה חדשה של דברי הימים של הכנסייה הנוצרית, אשר שללה כליל את מעמדה ההיסטורי של כנסיית רומא הקתולית, ויצרו חזון מלהיב ביחס למעמדה של הרפורמציה במהלך ההתקדמות של היסטוריית הגאולה בעולם. בכנותם את הכנסייה הקתולית בשם 'כנסיית השטן', ובקוראם לאפיפיור בשם 'אנטי-כריסטוס', ביטלו הפרוטסטנטים למעשה כאלף שנים של שלטון כנסיית רומא בעולם הנוצרי.

ייחודה של היסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית החדשה שעוצבה במאה ה-16 היה נעוץ בהתאמה הקרבית שלה בין היסטוריה לנבואה. בדרך זו התבטלה ההבחנה המסורתית

- 23 ראה: G.R. Elton, *Reformation Europe, 1517-1559*, London 1963, p. 274
 24 ראה: מרטין לותר (לעיל, הערה 22), עמ' 481.

בנצרות בין ההיסטוריה הקדושה של הכנסייה לבין ההיסטוריה החילונית-הארצית. את התמורה הקיצונית שיצרה ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית ביחס לתחושת הזמן ותפיסת ההיסטוריה ניתן להבין אם נשווה אותה להגותו של אוגוסטינוס הקדוש. אמנם בכנסייה התפתחו זרמים רבים ומגוונים ביחס להיסטוריה, אך להגותו של אוגוסטינוס התייחדה השפעה עצומה על הנצרות בימי הביניים ביחס להבחנה בין ההיסטוריה הקדושה של הכנסייה לבין ההיסטוריה הארצית, ובשאלת התגשמות הנבואה בדבר המילניום.

לפי אוגוסטינוס, עניינה העיקרי של ההשגחה האלוהית היא הגאולה ולא ההיסטוריה, ולכן לדעתו הדואליזם המאפיין את כל מהלך דברי הימים – הקרב בין 'עיר האלוהים' לבין העיר הארצית – יגיע אל סיומו רק מעבר לזמן ולהיסטוריה. אמנם שתי ערים אלה משולבות באורח בלתי נפרד בתוככי ההיסטוריה, והקרב המתמיד ביניהן ממחיש את עצם יסודו של התהליך ההיסטורי, אולם קרב זה יגיע אל קצו רק ביום הדין האסכטולוגי, הנמצא מעבר לזמן ולהיסטוריה.²⁵ חלק חשוב בתפיסה דואליסטית זו של דברי הימים היא ההפרדה בין היסטוריה חילונית וארצית (saeculum), לבין ההיסטוריה הקדושה של הגאולה, או הכנסייתית. כפי שכתב החוקר פיטר בראון (P. Brown), 'בעיר האלוהים', יצירתו של אוגוסטינוס, 'אין כל פעלים של תנועה היסטורית, שום חוש של התקדמות למטרות שניתן להשיגן בתחומי ההיסטוריה'. זאת ועוד, מבחינת מעמדו הקיומי של האדם בעולם, 'המימוש של האישיות האנושית נדחה למעשה לסוף הזמן, ליום הדין ולביאתו השנייה של ישו'.²⁶

כיוון שההיסטוריה חפה מכל אפשרות של קדמה אנושית, הרי שאוגוסטינוס תופס אותה כחסרת משמעות, ולכן התייחסותו אליה – ומכאן גם לעולם הארצי – מבוססת על ניכור ממנה ולא על התפייסות עמה. הנוצרים חיים בעולם כ'תושבים זרים' או כ'תושבים נוכריים', ומצב קיומי זה מתנה מניה וביה את תפיסת ההיסטוריה הנוצרית. לדעת אוגוסטינוס, כפי שכתב מארקוס (Markus), ההיסטוריה הארצית חסרת כל משמעות: 'מאז ביאתו של ישו ועד קץ העולם, כל ההיסטוריה היא אחידה', והיא 'איננה כוללת בחובה נקודות מפנה שיש להן משמעות בהיסטוריה קדושה'. חשוב מכול, לפי אוגוסטינוס, 'לכל רגע [בהיסטוריה] יכולה להיות חשיבות מסתורית סגולית בתוכנית האלוהית הכוללת ביחס למעשי האדם וסבלותיו; אך את אפשר לחשיבות זו לא ניתן למצוא בנבואה אלוהית'.²⁷ זוהי התרומה החשובה של אוגוסטינוס לתפיסת ההיסטוריה

25 ראה: St. Augustine, *City of God*, trans. J. O'Meara, Middlesex 1984, p. 842

26 ראה: P. Brown, 'Saint Augustine', *Trends in Medieval Political Thought*, ed. B. Smalley, Oxford 1965, p. 11; idem, *Augustine of Hippo: A Biography*, Berkeley 1969, pp. 313–314, 323 עמ' 383–417.

27 ראה: R.A. Markus, *Saeculum: History and Society in the Theology of St. Augustine*, Cambridge 1970, pp. 20–21

והיחס לזמן בנצרות עד לרפורמציה הפרוטסטנטית. בניגוד מוחלט אליו, ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית העניקה משמעות עצומה לפעילות האדם בזמן ובהיסטוריה, תוך עיצוב הפרשנות האפוקליפטית של ההיסטוריה והשילוב הגמור שיצרה בין היסטוריה לבין נבואה אלוהית. בדרך זו התדירו הפרוטסטנטים להיסטוריה משמעות אלוהית-נבואית, הביאו להיסטוריוזיה של נבואות קדושות, וכך שינו כליל את תפקיד העולם הארצי וההיסטוריה החילונית במסגרת ההיסטוריה הקדושה של הגאולה והישועה.

בידי הפרוטסטנטים הפכה ההיסטוריה לממד הכרחי של נבואה אלוהית, מאחר שכל מהלך ההיסטוריה והתקדמותה מותנה ומכוון על-ידי נבואות האל. דבר זה הביא למהפכה בתודעה ההיסטורית, כיוון שההיסטוריה נתפסה כחלק הכרחי מנבואה אלוהית. זאת ועוד, לימוד ההיסטוריה הפך לממד הכרחי של מלחמות הדת בין קתולים לפרוטסטנטים. אך מעל לכול, היחס להיסטוריה חילונית, או ארצית, עבר תמורה מכריעה ומהפכנית ביותר בהיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית. היסטוריונים פרוטסטנטים טענו, כי האפוקליפסה היא המדריך הבלעדי להבנת ההיסטוריה. במסגרת היסטוריה אפוקליפטית זו, נתפסה הרפורמציה הפרוטסטנטית כניצבת בסוף הזמן וההיסטוריה, כמאורע אסכטולוגי המקדים את הרגע שבו יתגלה כל המסתורין של ההיסטוריה של הגאולה והישועה האלוהית. לתפיסה אפוקליפטית ואסכטולוגית זו של ההיסטוריה, כמגלה את מפעלות ההשגחה האלוהית בעולם וכמובילה באופן הכרחי להגשמתן של נבואות האל לפני קץ הימים והמשפט האחרון, נודעה חשיבות עצומה באנגליה, בשל הקרב הממושך בממלכה זו על נפש האדם האנגלי בין קתולים לפרוטסטנטים במאה ה-16.

ג. המסורת האפוקליפטית האנגלית

פרוטסטנטים אנגליים רבים, אשר ברחו לאירופה בימי המלך הנרי השמיני, בשנות השלושים והארבעים של המאה ה-16, ולאחר מכן – בימי המלכה הקתולית מארי, בשנות החמישים למאה זו, נטלו חלק חשוב ביותר בעיצובה של ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית באירופה, המבוססת על אופן חשיבה אפוקליפטי של ההיסטוריה. אישים כגון ויליאם טינדייל (W. Tyndale), ג'ון בייל (J. Bale) וג'ון פוקס (J. Foxe) עבדו שכם אחד עם היסטוריונים פרוטסטנטים אחרים במרכזים אינטלקטואליים שפרחו באירופה בתקופת הרפורמציה, ובהם חושלו ועוצבו ההנחות של ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית כאידיאולוגיה מהפכנית של ההיסטוריה. מלומדים אלה שבו לארצם לאחר עליית אליזבת הראשונה לכס המלכות בשנת 1558 ופיתחו את המסורת האפוקליפטית באנגליה. לפי פרשנות היסטורית זו, המבוססת על כתיבת ההיסטוריה

באורח בלעדי לאור נבואות אלוהים הקדושות בספר 'האפוקליפסה', נתפסו כל דברי הימים של אנגליה כקרב ממושך ואכזרי בין הכנסייה האמיתית לכנסייה הקתולית, קרב אשר הגיע לשיאו עם עליית אליזבת וניצחון הדת הפרוטסטנטית. המסורת האפוקליפטית יצרה פרשנות ייחודית של ההיסטוריה הלאומית האנגלית, אשר לפיה אומה זו היא 'האומה הנבחרת' בהיסטוריה של הגאולה, מתמת מקורותיה האפוסטוליים של הכנסייה האנגלית, ולכן שמור לה תפקיד מכריע בשלבים האחרונים של ההיסטוריה של הגאולה והישועה, שהחלו עם הרפורמציה הפרוטסטנטית.²⁸

מראשית ימי הרפורמציה באנגליה, עיצבו מלומדים פרוטסטנטים פשר חדש להיסטוריה של ארצם, פשר אשר ביצר את מעמדה האוטונומי של הכנסייה האנגלית וביטל את זיקתה ותלותה ההיסטורית בכנסייה הקתולית. מאמצי גיבושה של היסטוריוגרפיה פרוטסטנטית באנגליה החלו בימי המלך הנרי השמיני, התפתחו רבות בתקופתו של אדוארד השישי, נסוגו בתקופת שלטונה של המלכה הקתולית מארי ('העקובה מדם', Bloody Mary), ולבסוף הגיעו לשיאם עם עליית המלכה אליזבת הראשונה וניצחון הפרוטסטנטיות. מאמצים אלה הולידו ועיצבו אופן ראייה מהפכני של ההיסטוריה האנגלית המכונה 'המסורת האפוקליפטית האנגלית': פרשנות פרוטסטנטית של ההיסטוריה האנגלית המבוססת על ספר 'האפוקליפסה'.²⁹ מסורת זו יצרה חזון מלהיב של האומה האנגלית כ'אומה הנבחרת', שבמרכזה ניצבת הכנסייה האנגלית המתוקנת, והפטריוטיות האנגלית הוגדרה באורח בלעדי כמבוססת על הדת הפרוטסטנטית. לעיצוב מהפכני זה של ההיסטוריה האנגלית תרמו במיוחד שני אישים: ג'ון בייל וג'ון פוקס. שניהם טענו כי את כל דברי ימי אנגליה צריך לראות לאור מהלך התקדמות הרפורמציה הפרוטסטנטית בארץ זו. הצלחתם העצומה מתבטאת בכך, שבסוף המאה ה-16 נטו האנגלים להגדיר את לאומיותם כמבוססת על האמונה הפרוטסטנטית וכנתונה במאבק בלתי מתפשר נגד הכנסייה הקתולית. ניצחונה הסופי של ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית הגיע מאה שנים לאחר מכן, בשנת 1688, ב'מהפכה המהוללת'

- 28 ראה: C.A. Patrides & J. Wittreich (eds.), *The Apocalypse in English Renaissance Thought and Literature*, Ithaca 1984; S. Smith Fusnner, *The Historical Revolution: English Historical Writing and Thought*, London 1962; A.B. Ferguson, *Clio Unbound: Perceptions of Social and Cultural Past in Renaissance England*, Durham 1979; J.N. King, *English Reformation Literature: The Tudor Origins of Protestant Tradition*, Princeton 1982
- 29 ראה: Katharine R. Firth, *The Apocalyptic Tradition in Reformation Britain, 1530-1645*, Oxford 1979; Richard Bauckham, *Tudor Apocalypse: Sixteenth Century Apocalypticism, Millenarianism and the English Reformation*, From John Bale to John Foxe and Thomas Brightman, Oxford 1978

(Glorious Revolution), אשר בה הסתיים הקרב הגדול על נפש האדם האנגלי והדת הפרוטסטנטית נקבעה באורח סופי כדת המדינה באומה זו.³⁰ לאחר נפילת פטרונו תומס קרומוול, ברח ג'ון בייל ליבשת בשנת 1540 והחל בחיבור היסטוריה של אנגליה, 'ימי של שתי הכנסיות' (*Image of Both Churches*, 1541-1547). הדגם לכתיבתו היה ספרו הנודע של אוגוסטינוס, 'עיר האלוהים', המתאר את תולדות דברי הימים כמאבק בלתי מתפשר בין כנסיית השטן לכנסיית אלוהים, או בין עיר האלוהים לעיר הארצית. בייל הפך חלוקה דואלית זו של ההיסטוריה לדבר המציין יותר מכול את ההיסטוריה של האומה האנגלית. אך בניגוד גמור לאוגוסטינוס, ביסס בייל את ספרו על 'ההתגלות האלוהית המופלאה ביותר של יוחנן הקדוש', או על ספר 'האפוקליפסה', וטען כי כל תולדות אנגליה מבוססים על מאבק בין כנסיית האמת הפרוטסטנטית לבין כנסיית השטן הקתולית. בהתבססו על עקרונות ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית, יצר בייל היסטוריה אפוקליפטית שתכליתה לגלות את בשורת הגאולה והישועה האלוהית בתוך מהלך ההיסטוריה האנושית, או ביתר דיוק – בדברי הימים של אנגליה. בייל הפך למעשה את תולדות הכנסייה הנוצרית בכללותה להיסטוריה אנגלית, וכך הפכו דברי ימי הכנסייה באנגליה להמחשה הגלויה והברורה ביותר של מפעלות הגאולה האלוהית בעולם. לשם כך חידש בייל את המיתוס המופלא של ייסוד הכנסייה האנגלית בידי יוסף מרמתיים (St. Joseph of Arimathea), אשר הוריד את ישו מהצלב ולאחר מכן נשא את 'הגביע הקדוש' (Holy Grail) עם דמו הטרי של ישו לאנגליה. מיתוס מופלא זה, אשר נודעת לו השפעה מרובה עד ימינו אנו, נוצר לראשונה בידי ויליאם ממאלמסבורי (William of Malmsebury) במאה ה-12, שטען כי יוסף מרמתיים הגיע לאנגליה עם 'הגביע הקדוש' והקים את הכנסייה הנוצרית באנגליה. עתה יכלו אפוא הפרוטסטנטים לטעון כי הכנסייה האנגלית היא אפוסטולית במקורה, ולא נוסדה בידי אוגוסטינוס מקנטרברי (St. Augustine of Canterbury) במאה השישית לספירה, כפי שאכן היה. ביצירתו של בייל הפכו כל תולדות אנגליה לסמל של ההיסטוריה של הגאולה – מאבק ממושך ובלתי פוסק נגד כנסיית רומא, שבו היתה למעשה הרפורמציה האנגלית שיא היסטוריה זו.³¹

ג'ון פוקס, חברו הטוב של ג'ון בייל, היה שייך לדור אחר של גולים פרוטסטנטים,

30 המסורת האפוקליפטית באנגליה תרמה רבות לזיהוי בין הלאומיות והפטריוטיות לבין הדת הפרוטסטנטית באומה זו. מסורת זו התמידה מאות שנים לאחר מכן, ונמצא לה ביטוי מובהק בקולוניאליזם הבריטי במאות ה-19 וה-20, כפי שניתן לראות במאמרה החשוב של פרופ' תרזה בן-ישראל, 'הייעוד של האדם הלבן באימפריאליזם הבריטי', רעיון הבחירה בישראל ובעמים, עורכים ש' אלמוג ומ' הר, ירושלים תשנ"א, עמ' 251-272.

31 ראה: John Bale, *Image of Both Churches, 1550, Selected Works of John Bale*, ed. H. Christmas, Cambridge 1849, pp. 250-255, 449, 566, 582

אשר ברחו ליבשת אירופה מחמת רדיפות המלכה מארי הקתולית בשנות החמישים של המאה ה-16. כידידו בייל, ניסה אף פוקס את כוחו בכתיבת היסטוריה של אנגליה, והוסיף עוד נדבך חשוב ביותר ל'מסורת האפוקליפטית' באנגליה. הוא בחר בנושא היסטורי מרתק ביותר, דברי ימי המרטירים בכנסייה האנגלית, אשר שיאם היו מאות מקדשי השם בתקופת 'מארי העקובה מדם'. חיבורו המפורסם, *Acts and Monuments*, זכה לפיכך בכינוי 'ספר המרטירים' (*Book of Martyrs*, 1560). בשנת 1558 מתה המלכה מארי, ולשלטון עלתה המלכה הפרוטסטנטית אליזבת הראשונה. עם תהפוכה זו בסדר הדתי והמדיני באנגליה, הפך ספרו של פוקס לספר המפורסם ביותר באנגליה לאחר כתבי הקודש, ולפי פקודת המלכה הוצב בכל בתי הכנסיות בארץ. לספר זה נודעה השפעה עצומה על הדמיון האפוקליפטי והאסכטולוגי באנגליה, כיוון שבידיו האמונות של פוקס הפכה כל ההיסטוריה של אנגליה להגשמה שלמה של נבואות ה'אפוקליפסה'. פוקס פירש את ההיסטוריה האנגלית כמאבק אפוקליפטי נחרץ ובלתי מתפשר בין ישו לאנטי־כריסטוס, או בין הכנסייה האנגלית לבין כנסיית השטן של רומא. אך ערכו הרב של הספר טמון במיוחד בכך, שהציב חזון מלהיב לאומה האנגלית: עם כנסייה אנגלית המטוהרת מכל הסיגים של כנסיית רומא, הפכה האומה האנגלית ל'אומה הנבחרת' במפעלות ההשגחה האלוהית בעולם. כך, בדומה לעם ישראל הנבחר במקרא, סימלה אנגליה הפרוטסטנטית את פסגת ההיסטוריה של הגאולה והישועה. מקריאת ספרו של פוקס היו האנגלים במאה ה-16 משוכנעים, שבאמצעות אנגליה יגשים אלוהים את חפץ הגאולה שלו בעולם, והאומה האנגלית תביא לניצחון הסופי על הכנסייה הקתולית.³²

עוד ספר חשוב במסורת האפוקליפטית האנגלית נכתב בגלות באירופה בתקופת 'מארי העקובה מדם'. הכוונה היא ל'ביבליה של ז'נבה', שיצא לאור בשנת 1560, ה'ביבליה הפוריטנית' כפי שנהוג לכנותה, אשר התייחדה לה פופולריות עצומה באנגליה עד אמצע המאה ה-17. 'הביבליה של ז'נבה' היתה יצירתם המשותפת של פרוטסטנטים קנאים שברחו לאירופה בזמן רדיפות המלכה מארי, והוא משקף את רצונם לתרגם את כתבי הקודש לאור המגמות החדשות שהתפתחו בהיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית באירופה. הגם שמהדורה זו לא קיבלה מעולם את האישור הרשמי של המלוכה והכנסייה באנגליה, נודעה ל'ביבליה הפוריטנית' השפעה עצומה והיא הפכה לספר הנקרא ביותר באנגליה. לא פחות ממאה ועשרים מהדורות של ספר זה הודפסו עד 1611, כאשר הופיעה המהדורה הרשמית של תרגום המלך ג'יימס הראשון; וערב פרוץ מלחמת האזרחים באנגליה הסתכם מספר המהדורות של החיבור במאתיים. זו

32 ראה: ג'ון פוקס (לעיל, הערה 19), I, עמ' 152, 306, 520-504; II, עמ' 324-342; VII, עמ' 754-753.

היתה הגירסה הנקראת ביותר של כתבי הקודש גם בסקוטלנד ובמושבות האנגליות באמריקה.³³

חשיבותה הגדולה של 'הביבליה של ז'נבה' נעוצה בעיקר בהערות שהוסיפו המתרגמים לדברי הקודש. הערות אלה, אשר נכתבו בשולי הדף, פירשו את כתבי הקודש באורח בלעדי לפי עיקרי ההיסטוריוגרפיה הפרוטסטנטית. דבר זה מתגלה במיוחד בהערות לספר 'האפוקליפסה', שבהן מזוהה האפיפיור עם 'אנטי־כריסטוס', אשר הפך ל'שליח שטן', רכש את כוחו 'מהגיהנום', ומלכותו מדומה ל'סדום'. הערות אלה הביאו להיסטוריוזיה של הנבואות האלוהיות, ושוב לא נפער פער בין נבואות הקודש למהלך ההיסטוריה, אלא זו האחרונה הפכה להתגלות – ממד הזמן שמתגשמות בו נבואות אלוהיות – ונבואות ה'אפוקליפסה' הפכו למדריך בלעדי להבנת דברי הימים. דבר זה נכון במיוחד ביחס למילניום (Millennium), או תקופת אלף השנים שבה ישלוט ישו עם קדושו עלי אדמות. בהערות נכתב שקדושי אלוהים יכולים לצפות עוד 'בשעה שהם נמצאים בחיים' להתגשמות נבואה זו, וכך הפך המילניום לתופעה ארצית ולא נמצא עוד מעבר להיסטוריה, כפי שגרס אוגוסטינוס ולאחריו הנוצרים בימי הביניים.³⁴ כל ההיסטוריה של התנועה הפוריטנית, באנגליה ובאמריקה כאחת, היתה מבוססת על אמונה נלהבת זו בדבר האפשרות להגשים את המילניום בתוככי הזמן וההיסטוריה, כפי שניתן לראות בהגירה הפוריטנית לאמריקה ובמפעלות הפוריטנים באנגליה בתקופת המהפכה הפוריטנית, בשנים 1640-1660.

חיבוריהם של ג'ון בייל, ג'ון פוקס ומתרגמי 'הביבליה של ז'נבה' שיקפו את תקוות הפרוטסטנטים לאחר עליית אליזבת לשלטון, כי מלכה אלוהית זו תציע את הרפורמציה באנגליה אל שיהא. אך בתוך הכנסייה האנגלית קמה, כבר בסוף המאה ה-16, סיעה דתית קיצונית אדוקה ביותר, אשר רצתה לממש את עקרונות הרפורמציה הפרוטסטנטית עד תומם, ולבסס את כל מישורי החיים באורח מדוקדק ביותר על סמך מצוות אלוהים ותוקותיו. אנשים אלה – הפוריטנים – התנגדו לבישופים, לשימוש בצלב ובצלמים אחרים בפולחן הדתי, לנגינת מוסיקה בכנסייה, לכריעה בזמן תפילות, אך מעל לכול הם ביקשו לכוון את הכנסייה רק על 'קדושים גלויים' (visible saints), או על מאמינים המקיימים באדיקות את כל דברי אלוהים. המלכה אליזבת, אשר הבינה היטב מה גדולה הסכנה הטמונה בתנועה, קבעה ש'התנגדות לבישופים משמעה התנגדות למלוכה', ומיאנה בעקשנות להניח לפוריטנים להשתלט על הכנסייה האנגלית. כישלון התנועה הפוריטנית הביא לתמורה מרחיקת לכת במסורת

33 הביבליה של ז'נבה: L.E. ed. *The Geneva Bible: A Facsimile of the 1560 Edition*, ed. L.E. Berry, Madison 1969

34 ראה הביבליה של ז'נבה, שם, 'Notes on the Apocalypse', ללא מספור עמודים.

האפוקליפטית באנגליה, ובמקום החזון המפואר של אנגליה כ'אומה הנבחרת', טענו הפוריטנים שאנגליה הפכה לאומת רשע המכזבת לבריתה עם אלוהים. אחד המקורות החשובים ביותר, אשר סללו את הדרך לתמורה מרחיקת לכת זו בהיסטוריוגרפיה האפוקליפטית באנגליה, היה תומס ברייטמן (T. Brightman).

במסורת האפוקליפטית באנגליה במאות ה-16 וה-17, התייחד להגותו של תומס ברייטמן מעמד חשוב ביותר. פרשנותו האפוקליפטית את ההיסטוריה השפיעה השפעה עצומה על התנועה הפוריטנית קודם המהפכה הפוריטנית ובמהלכה, והפתרון הקיצוני שהציע בשאלת היחס בין נבואה להיסטוריה השפיע מאוד על ניסיונותיהם של פוריטנים קנאים באנגליה ובאמריקה לממש את שאיפותיהם המילנאריות ואת חזיונותיהם האסכטולוגיים. את ההבדלים בין ברייטמן לבין הוגים אחרים במסורת האפוקליפטית באנגליה ניתן להסביר בשינוי הנסיבות, שהתרחש ברפורמציה באנגליה במחצית השנייה של המאה ה-16. עליית אליזבת לכס המלכות היתה בבחינת הוכחה חותכת לאנשים כג'ון בייל וג'ון פוקס בדבר המעמד הסגולי של האומה האנגלית כ'אומה נבחרת' במפעלות הישועה האלוהית. אך כפי שכתב ההיסטוריון המפורסם ריצ'רד טוני, 'הוודאיות של דור אחד הן הבעיות של הדור שבא אחריו'.³⁵ ובסוף המאה ה-16 גילו פוריטנים רבים, שלמרות כל מאמציהם לתקן את הכנסייה האנגלית, המלכה אליזבת כלל לא חשבה להביא לשינוי מהותי בסוגיית הבישופים, הפוסי הפולחן ועוד. כך התערער הקישור בין הכנסייה האנגלית לבין 'האומה הנבחרת', שג'ון פוקס הדגישו כלי-כך.

חשיבותו המכרעת של ברייטמן במסורת האפוקליפטית האנגלית טמונה בתפיסתו כי דורו הוא הדור האחרון בדרכה של הישועה. 'עכשיו מתחוללת המערכה האחרונה', כתב ברייטמן, 'בטרגדיה הארוכה' של תולדות הכנסייה עלי אדמות. הוא האמין שהוא חי 'בדורות האחרונים' של ההיסטוריה, לפני ש'ישו ישלוט על פני כל הארץ', ולכן טען ש'קץ הזמן נמצא בטווח היד' והמילניום נמצא מעבר לפינה. בדרך זו החזיר ברייטמן את המילניום לתוככי הזמן וההיסטוריה. זאת ועוד, כיוון שהתעקש על ההתאמה הגמורה בין נבואות קדושות לבין דברי הימים, הפך ברייטמן את הנבואה אודות המילניום למטרה היסטורית אפשרית, אשר עתידה להתממש בעתיד המדי באמצעות ישו וקדושו עלי אדמות. בצורה זו הציג ברייטמן את ההיסטוריה כממד הזמן של 'מימוש נבואה' (realized eschatology), וטען כי ההתגלות האסכטולוגית הסופית – המילניום והפיכת העולם למלכות אלוהים – נמצאים בתחומי ההיסטוריה.³⁶ בדרך זו הוא עורר את

35 ראה: R.E. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, New York 1954, p. 231

36 ראה: Thomas Brightman, *Apocalypse Apocalypses, or A Revelation of the Revelation*, Leiden 1616, pp. 490–491, 497, 519, 569, 852, 1119

הפוריטנים לראות את זמנם במחצית הראשונה של המאה ה-17 כתקופה שיתגלה בה כל המסתורין של הגאולה והישועה. כך לדוגמה, בזמן המהפכה הפוריטנית, היה כוהן הדת הפוריטני המפורסם, תומס גודוויין (T. Goodwin), משוכנע כי 'זה הזמן האחרון [...] ולכן בראותנו כי אלה הם הימים האחרונים, ככל שזמן זה מתקרב כך עלינו לפעול ולעשות יותר בשירות אלוהים'.³⁷ והמשורר הגדול ג'ון מילטון (J. Milton) דימה את האומה האנגלית בתקופת מלחמת האזרחים ל'אומה אצילה ורבת כוח המעוררת עצמה כאדם חזק לאחר תנומה, וקורעת מעליה אזיקים אדירים, שעה ש'מלכות אלוהים נמצאת בהישג יד, וישו נמצא מעבר לדלת'.³⁸

ברם, דווקא על רקע זה יש לבחון את קביעתו של ברייטמן כי את 'כנסיית פילדלפיה' – הסמל לכנסייה המטוהרת והמתוקנת ביותר ב'אפוקליפסה' – לא ניתן למצוא באנגליה של אליזבת וג'יימס הראשון, אלא בכנסיות גרמניה, ז'נבה וסקוטלנד. כמחצית המאה לאחר עליית אליזבת לשלטון, היה ברייטמן מודע לכישלון הפוריטנים לתקן את כנסיית אנגליה. הוא זיהה אפוא את הכנסייה האנגלית לא עם 'פילדלפיה' אלא דווקא עם הכנסייה המושחתת ביותר ב'אפוקליפסה' – לאודיקה (Laodicea), אותה כנסייה חוטאת המתנכרת לדברי אלוהים, אשר הבורא הבטיח כי יקיא אותה מפיו לשטן ויביא עליה פורענות והרס. ההקבלה שחולל ברייטמן בין לאודיקה לכנסייה האנגלית יצרה תחושת משבר חריפה בקרב הפוריטנים באנגליה, כיוון שבניגוד לחזון המפואר של 'האומה הנבחרת', ברייטמן טען שאנגליה היא אומה מושחתת, אשר אלוהים עתיד לשפוך עליה את חרון זעמו.³⁹

הצלחתו הנרחבת של ברייטמן בהחדרת תחושת משבר עמוקה זו ביחס למעמד אנגליה בהיסטוריה של הגאולה עולה מן השכיחות המדהימה של הזיהוי בין אנגליה ללאודיקה, בכתבי הפוריטנים בראשית המאה ה-17. אכן, את כל מהלך התנועה הפוריטנית באנגליה, עד המהפכה הפוריטנית וביזמנה, יש לבחון לאור מאמציהם של הפוריטנים להשיב את אנגליה אל מרכז ההיסטוריה הקדושה של הכנסייה; אך גם את סיפורה של ההגירה הפוריטנית לאמריקה, בראשית המאה ה-17, יש לראות לאור פרשנותו האפוקליפטית של ברייטמן. פרשנות זו הסירה מאנגליה את כתר 'האומה הנבחרת' ובכך יצרה הצדקה אידיאלוגית לפוריטנים קנאים לנסות ליצור מרכז זמן-מרחב קדוש באמריקה, הרחק מגבולות האומה המושחתת של אנגליה.

37 ראה: Thomas Goodwin, 'Three Sermons on Hebrew I', *The Works of Thomas Goodwin*, ed. J.C. Miller, Edinburgh 1861–1865, I, pp. 533–534

38 ראה: John Milton, *Animadversions upon the Remonstrants Defence, Against Smectymnus*, London 1641, p. 148

39 ראה ברייטמן (לעיל, הערה 36), עמ' 139–140, 142–145, 155.

ד. אפוקליפסה ואסכטולוגיה של ההגירה הפוריטנית

הפוריטנים מצאו תימוכין רבים לחזונו הקודר והפסימי של ברייטמן על גורל אנגליה במערכות ההיסטוריה הקדושה של הישועה האלוהית, בראשית המאה ה-17, עם עלייתם לכס המלוכות של המלכים הראשונים לבית סטיוארט: ג'יימס הראשון בשנת 1603, ובנו צ'רלס הראשון בשנת 1625. מלכים אלה, כרוב שכבות החברה באנגליה, דחו כליל את תביעות האדיקות הקיצונית הדתית של הפוריטנים, והניחו לרוחות הרנסנס להתפשט באנגליה. הם התירו עריכת משחקי ספורט בימי ראשון לאחר התפילה, עודדו הצגות תיאטרון; חיזקו את מעמד הבישופים, ובעיקר שמרו על המעמד האוניברסלי המסורתי של הכנסייה האנגלית כגוף הכולל את כל תושבי אנגליה, וכך יצאו חוצץ נגד הפוריטנים, אשר דרשו בעקשנות שרק 'קדושים גלויים', המוכיחים בעליל באדיקות חייהם כי הם בחירי האל, יהיו חברים בכנסייה האנגלית.

הפוריטנים היו אמנם אדוקים מאוד בדתם, אך בוודאי לא היו מהפכנים, ולכן לא חשבו על מרד נגד מלכי סטיוארט.⁴⁰ עם זאת, בהיותם אמונים על המסורת האפוקליפטית, היו הפוריטנים משוכנעים שזמנם הוא זמן אחרית הימים וקץ ההיסטוריה, ולכן טענו שעל קדושי אלוהים לסייע לישו במאבק נגד השטן ונגד תורות כנסייה שאינן מבוססות על דברי אלוהים. אידיאולוגיה אפוקליפטית זו היא שהובילה כמה מאות מהם להיפרד מהכנסייה האנגלית המושחתת – לדבריהם – ולהגר ליבשת בראשית המאה ה-17. מאוחר יותר, עם פרוץ מלחמות הדת האכזריות בין הפרוטסטנטים לקתולים באירופה, שכונו ברבות הימים 'מלחמת שלושים השנה' (בשנים 1618–1648), נדמה היה לפוריטנים רבים שאלוהים שופך את חמת זעמו על פני כל

40 הקביעה שהפוריטנים לא היו מהפכנים, וכלל לא התכוונו להביא למהפכה באנגליה, איננה צריכה להתקבל בהפתעה. את המונח 'המהפכה הפוריטנית' טבע ההיסטוריון האנגלי המפורסם סמואל גרדינר (S. Gardiner) בסוף המאה ה-19, ומאו הוא הפך שגור בהיסטוריוגרפיה של התנועה הפוריטנית באנגליה. ראה: S.R. Gardiner, *History of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Civil War, 1603–1642*, 10 vols., London 1899; idem, *History of the Civil War, 1642–1649*, 4 vols., London 1897–1898. ברם, הפוריטנים עצמם – באנגליה ובאמריקה – מעולם לא התכוונו לחולל מהפכה באנגליה, במובן המודרני של מושג זה, ולא כל שכן להביא לגפילת המלוכה של בית סטיוארט. כתנועה דתית מובהקת, פעלו הפוריטנים דווקא להביא ל'ריסטורציה' ('Restoration') או ל'הקמה מחדש' ('Restitution') של תרבות דתית – שיבה גמורה לחיי אדיקות ברוח הנצרות הקדומה. לתפנית החשובה בהיסטוריוגרפיה של ימינו מראיית הפוריטנים כמהפכנים מודרניים להערכתם כתנועה דתית אדוקה ביותר, תרם את התרומה החשובה ביותר ההיסטוריון פטריק קולינסון – ראה: קולינסון, לעיל, הערה 9; הנ"ל, *Archbishop Grindal 1519–1583: The Struggle for a Reformed Church*, Berkeley 1979

העולם הנוצרי. כך, לכודים בין שאיפותיהם הבלתי מתפשרות לכונן רפורמציה דתית וחברתית שלמה וגמורה, לבין המציאות המושחתת באנגליה ובאירופה המתנכרת לדבר אלוהים, החל חלק מהם להשקיף על אמריקה כמקום מפלט לכנסייה האמיתית מפורענויות העולם הישן.

ההגירה הפוריטנית לאמריקה היתה מותנית בהכרח, כפי שהמהגרים עצמם ראו זאת, מצד אחד, בהסרה מוחלטת של הקדושה מעל אנגליה והעולם הנוצרי הישן, ומצד שני – בהענקת קדושה גמורה למרחב הגיאוגרפי של העולם החדש במערכות הגאולה והישועה האלוהית בעולם. בדרך זו היה עיצוב זמן קדוש – בתפיסה אפוקליפטית פוריטנית מהפכנית – כרוך באופן הדוק ביצירת מרחב קדוש באמריקה. בעבר הדגישה המסורת האפוקליפטית הפרוטסטנטית באנגליה את הזיהוי בין אנגליה לאומה הנבחרת. עתה, עם כישלון הרפורמציה הדתית בממלכה זו, לדעת אנשי דת אדוקים וקיצוניים אלה (שהתבססו במישורין על הגותו של ברייטמן אודות התפקיד השלילי של אנגליה במערכות הישועה והגאולה האלוהית בעולם), הם כפרו בכך שאנגליה היא 'האומה הנבחרת'. דחייתם את החזון הפרוטסטנטי המפואר הביאה, מניה וביה, לשלילת מעמדה של אנגליה כמרכז קדוש במפעלות הגאולה. כך סללו הפוריטנים את הדרך להענקת כתר חשוב זה של זמן-מרחב קדוש בתולדות הכנסייה – לאמריקה. העולם החדש שימש זה מכבר בימה לחזיונות דתיים מפוארים רבים בקרב קתולים ספרדים ופורטוגלים, או בקרב פרוטסטנטים אנגלים. אך בכל אלה, צריך לציין, נתפסה אמריקה כמותנית במרכז קדוש של 'אומה נבחרת' באירופה, כגון ספרד, פורטוגל או אנגליה, אשר ממנה שאב העולם החדש את יעודו הקדוש בהיסטוריה הקדושה של הכנסייה.

בניגוד גמור לכך היו הפוריטנים הראשונים אשר עיצבו תפיסה אפוקליפטית של ההיסטוריה, שבה נתפס העולם החדש כשלילה מוחלטת של העולם הנוצרי הישן והמושחת של אירופה, ויצרו חזון אוטונומי סגולי ונשגב לאמריקה במפעלות הגאולה והישועה האלוהית. במלים אחרות, הם עיצבו את אמריקה כמרחב-זמן קדוש שכלל איננו מותנה בעולם הישן, אלא מבוסס דווקא על נתק גמור מהעולם החוטא והמושחת של אירופה.

הפוריטנים יצרו תפיסה אפוקליפטית קיצונית, שבה הפכה אמריקה למקום מקלט ומחסה לכנסייה האמיתית, הנמלטת מזעם אלוהים המתרגש לבוא בהכרח על העולם הישן של אירופה מחמת התנכרותו לדברי אלוהים. הם האמינו כי מלכות החושך של השטן ושלוחיו כובשת כל חלקה טובה באירופה, וכי אף אנגליה לא תימלט מציפורני האנטי-כריסטוס. אך בשעת מצוקה כה נוראה וקיומית בתולדות הכנסייה הנוצרית, שבה שום מקום באירופה לא נראה כבטוח לקדושי ישו, האמינו הפוריטנים שאלוהים הקים 'צבא קדושים' באנגליה והעבירם ביד גאדרה על פני גליו הסוערים של

האוקיאנוס, כדי להקים את 'הדגם המפואר ביותר של הר ציון בישימון' של אמריקה.⁴¹ קבוצת הפוריטנים הראשונה, שעיצבה את העולם החדש של אמריקה כמרחב-זמן קדוש עצמאי בהיסטוריה הקדושה של הכנסייה, היתה למעשה סיעה קטנה של פוריטנים, אשר מאוחר יותר נקבע שמם לעד בהיסטוריה של ארצות-הברית כ'אבות הצליינים' (Pilgrim Fathers). לאחר שהצליחו, באורחות האדיקות הדתית הקיצונית שלהם, לעורר נגדם את חמת זעמם של בני קהילתם, כנסייתם ומדינתם, היגרו חברי קבוצה זו להולנד בשנת 1607. לשם כך פיתחו אידיאולוגיה אפוקליפטית מהפכנית המצדיקה את מעברם ליבשת אירופה, ומאוחר יותר לעולם החדש של אמריקה, בהקשר הכולל של המאבק הקוסמי בין ישו לשטן. ברם, הפעם התחולל מאבק זה לא רק בין הכנסייה האנגלית לכנסייה הקתולית, אלא הוא חדר ללב לבם של יטודי הדת והמדינה באנגליה עצמה, כיוון שלדעת הפוריטנים הפכה כל ההיסטוריה של אנגליה לחיזיון מבעית של המאבק בין ישו לאנטי-כריסטוס, שבו ידו של האחרון היתה על העליונה. כך, לפי דברי מנהיגם ויליאם ברדפורד (W. Bradford), הסיבה להגירתם לאירופה היתה ש'מאז הזמן בו הפציע לראשונה אור הבשורה' באנגליה, הפכה ארץ זו לזירת דמים שמתחולל בה קרב אפוקליפטי, שבו 'השטן עורך, וממשיך לעשות כן, מלחמה' נגד 'קדושי אלוהים'.⁴² באנגליה מכהנים בישופים וכמרים מושחתים, והכנסייה בה כוללת אנשים חוטאים ובעלי מסורות מושחתות, ולכן שוב לא נראתה להם כמקום היאה לקדושי אלוהים. לכן הם היגרו להולנד, וכאן ציפו לעבוד את האל ולמלא בדייקנות ובקפדנות את חוקותיו ומצוותיו.

עשר שנים בקירוב עשו פוריטנים אדוקים אלה בהולנד, אך עד מהרה התברר להם כי הסובלנות הדתית בארץ זו מסכלת כל סיכוי להגשמת חזונם הדתי. זולת זאת, פרוץ מלחמת שלושים השנה, בשנת 1618, גרם לכך שאף אירופה הפכה לזירת קרב נוראה בין כוחות ישו לבין השטן אויב אלוהים. בשעה זו החלו הפוריטנים להשקיף אל מעבר לאוקיאנוס האטלנטי ולטוות חלומות על יצירת מרחב קדוש בעולם החדש של אמריקה. במשך כל ימי-הביניים ברחו אנשי תנועות דתיות נון-קונפורמיסטיות קיצוניות, כמו האלביגנזים (Albigenses) והוואלדנסים (Waldenses), ממרכזי תרבות וערים באירופה אל הרים מבודדים, כדי להימלט מקלקלות ורדיפות הכנסייה. קודם גילוי אמריקה היתה אפוא המחאה הדתית מוגבלת לתחום גבולותיה הגיאוגרפיים הצרים של אירופה. חשיבותם ההיסטורית של 'האבות הצליינים' נעוצה גם בכך, שהם היו תנועת המחאה

41 ראה: E. Johnson, *Wonder-Working Providence of Sions Saviour in New England* 1654, ed. J. Franklin Jameson, New York 1952, p. 52

42 ראה: W. Bradford, *Of Plymouth Plantation, 1620-1647*, ed., S.E. Morison, New York 1967, p. 3

הדתית הראשונה אשר ביקשה לה מקלט בעולם החדש של אמריקה, הרחק מגבולות העולם הישן של אירופה.

הגירת הפוריטנים לאמריקה היתה מבוססת על תפיסה אפוקליפטית ואסכטולוגית לכידה ביותר. הם היו משוכנעים כי אלוהים עתיד 'להעניש את אנשיו בארצות הנוצריות של אירופה (מחמת אדישותם לדברי הבשורה, חטאייהם, השחתת דברי אלוהים, מריבות, וכדומה), באמצעות עבדות לטורקים או לעריצות של כנסיית רומא'. חיזיון קודר זה של נפילה בידי המוסלמים, או כניעה לעריצות הדת הקתולית, מציין את 'שחרור השטן בעולם'. אך באותה עת גילה אלוהים ברוב חסדו את הדרך להימלט ממצוקה נוראה זאת, בכך ש'פתח את הדרך לאלה שיש להם כנפיים להימלט אל הישימון' של אמריקה.⁴³ דברים אלה הביאו לשילוב של העולם החדש כמרחב קדוש חדש בהיסטוריה של הגאולה, תוך יצירת סעע אפוקליפטית ואסכטולוגית עמוק, ובלתי ניתן לגישור בהיסטוריה הקדושה של הכנסייה, בין חטאי העולם הישן לבין ברכת הגאולה הצפונה בעולם החדש. חזון זה של אמריקה היה מבוסס על תפיסה אסכטולוגית ש'משפט אלוהים עתיד ליפול במהרה' על אירופה, וכי קץ העולם הישן מגיע מחמת 'הזנחה כה ארוכה והבוז כלפי דברי הבשורה המפוארים של אלוהים'.⁴⁴ בניגוד לכך, ב'ישימון' של אמריקה, כך האמינו הפוריטנים, אלוהים 'עוטרף אותנו תחת צל כנפיו' ומדריך 'אותנו בתורתו הקדושה ביותר'. בהיותם 'דחויים, חסרי מעמד, ומטרה לגינזים' באנגליה, הם יצאו לעולם החדש, ושם מצאו שאלוהים העניק להם 'מחסה בצל כנפיו', ושם קדושו רואים נכוחה 'את מפעלותיו הנאדרים ביותר'.⁴⁵ בניגוד גמור להתיישבות דתית אחרת בעולם החדש, עיצבו הפוריטנים את אמריקה כשליה מוחלטת וגמורה של העולם הישן. היתה זו הפעם הראשונה בתולדות הכנסייה, שבה הכריזה קבוצה נוצרית כי העולם החדש של אמריקה, ולא העולם הישן של אירופה, הפך למרכז הקדוש ביותר בהיסטוריה של הגאולה.

הניסיון המהפכני של הגירת 'האבות הצליינים' לפלימות' בניו-אינגלנד לא נסתר מעיניהם של פוריטנים קיצוניים אחרים באנגליה בשנות העשרים של המאה ה-17. בתקופה זו התמיר מצבם ומעמדם של הפוריטנים באנגליה. המלך ג'יימס הראשון מת בשנת 1625, ועל כס המלוכה עלה בנו, צ'רלס הראשון. בדומה לאביו, גם צ'רלס לא

43 ראה: R. Cushman, *A Sermon Preached at Plymouth in New England*, London 1621, pp. 2-5

44 ראה קשמן, שם, עמ' 3; הנ"ל, *Reasons and Considerations Touching the Lawfulness of Removing out of England into the Parts of America*, 1622; idem, *The Story of the Pilgrim Fathers, 1606-1623*, ed. E. Arber, New York 1969, pp. 503-505

45 ראה: W. Bradford, 'Verses by Governor Bradford', Massachusetts Historical Society, *Proceedings*, 11, Boston 1869-1870, pp. 471-473

היטה אוזן קשבת לתביעות הדתיות הקיצוניות של הפוריטנים, ובמקום זאת נקט מדיניות של אי-התערבות במלחמת שלושים השנה בין הפרוטסטנטים לקתולים; הוא ניסה לכונן בריתות עם צרפת וספרד הקתוליות, נשא לאשה נסיכה צרפתית קתולית, חידש את 'חוקי הספורט' שהתירו לערוך משחקים בימי ראשון לאחר התפילות, יצא למאבק חריף בפרלמנט ולבסוף הביא לפיזור משנת 1628 ועד 1640. בנסיבות אלה, כתב בשנת 1629 ג'ון וינתרופ (J. Winthrop), ממנהיגי 'ההגירה הפוריטנית הגדולה': 'הגדלת חטאינו נותנת לנו סיבה גדולה לצפות למשפטים ופורענויות' אשר יבואו על אנגליה; 'אלוהים הוכיח, איים, גינה ודן אותנו, אך הפכנו לחוטאים יותר ויותר'. פחד הפוריטנים מפני חרון ההשגחה האלוהית היה מבוסס גם על תבוסת כוחות הרפורמציה באירופה במלחמת שלושים השנה. אלוהים 'הרס את כל הכנסיות' באירופה 'לנוכח עינינו, והכריח אותן לשתות מקובעת התרעלה אפילו עד מוות'. ועכשיו, לאחר שנפרע מאירופה – היו הפוריטנים משוכנעים – אלוהים 'מייעד את קובעת התרעלה לנו [באנגליה], וכיוון שאנו האחרונים, גורלנו המר יהיה לשתות את טיפות הרעל האחרונות'. אך מול חזיון נורא זה, היו וינתרופ וחבריו הפוריטנים משוכנעים כי 'אם אלוהים יטה חסדו כלפינו, הוא יעניק לנו מקלט ומקום מסתור' בניו-אינגלנד.⁴⁶ בנסיבות אלה הוקמה 'חברת מפרץ מסצ'וסטס' (Massachusetts Bay Company) בשנת 1629, חברה כלכלית שמטרתה העיקרית היתה ליצור מושבה פוריטנית בניו-אינגלנד. הפוריטנים מקימי 'חברת המפרץ' נואשו כליל מהאפשרות לתקן את הכנסייה והחברה באנגליה. בהשפעת ברייטמן, הם יצרו חזון אסכטולוגי ואפוקליפטי, אשר שימש הצדקה להגירתם של כעשרים אלף פוריטנים לאמריקה במרוצת שנות השלושים של המאה ה-17. הם האמינו כי בשעה ש'על ירושלים צרים אויבים, צריך להימלט אל ההרים'.⁴⁷ בדומה לתנועות פרוטסטנטיות אחרות, התייחסו גם הם להיסטוריה באורח בלעדי כהיסטוריה כנסייתית – מהלך התקדמות בשורת הגאולה הנוצרית הקדושה בעולם. מעומק מצוקתם באנגליה, ומחמת יאושם הגדול מגורל הרפורמציה באירופה, הם חשבו אפוא כי כל נתיבות העולם הישן נסגרו בפני הכנסייה האמיתית, ורק מרחבי הפרא של העולם החדש יוכלו להוות לה מפלט ומשכן. 'כל הכנסיות האחרות של אירופה הושמדו', הם קוננו בשנת 1629, 'ומכאן אותו משפט יבוא אף עלינו' באנגליה. אך מי יודע, אולי אלוהים כונן מקום זה [ניו-אינגלנד] להוות מקלט לרבים, אותם הוא מתכוון להציל מהחורבן הכללי'. בפני המהגרים הפוריטנים של שנת 1630 ניצבה

ראה: John Winthrop, 'Religious Experiencia', *The Winthrop Papers*, 5 vols., Boston 1931–1947, I, pp. 289; II, p. 91
ראה: Cotton Mather, *Magnalia Christi Americana, Or the Ecclesiastical of New England*, 2 vols., Hartford 1820, I, pp. 327–328

הדוגמה המוצלחת של 'האבות הצליינים' בפלימות', ולכן הם היו יכולים להכריז בביטחון כי 'ניו-אינגלנד מיועדת על-ידי השמים להיות מקלט ומחסה' לפוריטנים, 'כנגד הפורענויות שיתחוללו' על האומה האנגלית החוטאת.⁴⁸

לאחר שהושלמו ההכנות באנגליה להקמת מושבה פוריטנית במסצ'וסטס, מיהר ג'ון וינתרופ להכריז בפני חבריו לגורל: 'מה נפלא הוא אלוהים בחסדו, אשר הקים מושבה זו [מסצ'וסטס] להיות מקלט כה נוח, למען כל אלה אותם הוא מבקש להציל מהחורבן הכללי, אשר חטאינו [באנגליה] כה זועקים לו'. בהבינו את ההיסטוריה באורח בלעדי לאור מהלך התקדמות הכנסייה בעולם, אין תימה שלדעת וינתרופ נתפסה ההגירה לאמריקה במושגים של בריחת הכנסייה האמיתית לשימון: 'בראותנו שלכנסייה לא נותר כל מקום מפלט אחר אלא לברוח אל השימון, המפעל הטוב ביותר שניתן לעשותו הוא לצאת לשם ולספק לה' את כל מחסורה.⁴⁹ דימוי זה של 'כנסיית השימון' (Church of the Wilderness), הלכות מספר 'האפוקליפסה', חושף בבירור את האסכטולוגיה של ההגירה הפוריטנית. 'כנסיית השימון', הנסה למדבריות לא נושבים בקץ הזמן ואחרית הימים מפני רדיפות השטן, היא אוד מוצל מאש האנטי-כריסטוס, או הגחלת האחרונה של אור בשורת הגאולה והישועה. חשוב לציין שלא רק בדמיון האפוקליפטי של הפוריטנים נמצא ביטוי לסמל מפואר זה של 'כנסיית השימון'. במשך מאות בשנים השתמשו כתות מינות רבות בימי הביניים בחזון זה שעה שביקשו לנתק עצמן מהכנסייה הקתולית החוטאת. ייתודם ההיסטורי המהפכני של הפוריטנים במובן זה נעוץ בכך, שהם היו הראשונים אשר השתמשו בסמל אסכטולוגי ואפוקליפטי מפואר זה כדי להצדיק את הגירתם לאמריקה, ובדרך זו יצרו את השסע בין קדושת ניו-אינגלנד לבין חטאי העולם הישן.

נוכחותו המתמדת של חזון 'כנסיית השימון' ברטוריקה של הפוריטנים חושפת בחדות את ההקשר האידיאולוגי של הגירתם לאמריקה, ואת תודעת השליחות ההיסטורית הייחודית של קדושי אלוהים אלה בניו-אינגלנד. 'כאן היה מקום המקלט, אשר אתה/ אלוהים, סיפקת/ בשביל נבחרים, מקום/ שהחבאת בו את אבני החן שלך/ בזמני סכנה, וימי מכאוב, / של פורענות ודמים/ שעה שמשפט זעמך ניתן/ על כל אירופה כמו המבול';⁵⁰ כך כתב המשורר הפוריטני מיכאל ויגלסוורת' (M. Wigglesworth) בניו-אינגלנד, בהסבירו את תכלית ההגירה הפוריטנית לאמריקה. אחד הביטויים הבולטים ליצירת השסע בין העולם הישן לעולם החדש בידי

ראה: כתי וינתרופ (לעיל, הערה 46), II, עמ' 111–149. 'General Observations for the Plantation of New England, 1629'
ראה וינתרופ, שם, עמ' 122, 129, 139.
ראה: Michael Wigglesworth, 'God's Controversy with New England', in: *Seventeenth Century American Poetry*, ed. H.T. Meserole, New York 1968, p. 45

הפוריטנים נמצא אצל תומס הוקר (T. Hooker), אחד מכהני הדת הפוריטניים המפורסמים ביותר באנגליה ובניו-אינגלנד. בשנת 1631, קודם הגירתו לאמריקה (בשנת 1633), נשא הוקר דרשה בפני צאן מרעיתו המשקפת את תחושת היאוש העמוקה של הפוריטנים מהמצב באנגליה. 'דברו, דברו אל אנגליה', קונן הוקר בשם אלוהים בפני שומעיו, 'פן אעזבנה [...] והיא שקועה בעיוורון של קתוליות ואמונות הבל'. הוא הפציר בשומעיו להשקיף על גורלן הנורא של הכנסיות הפרוטסטנטיות באירופה, כגון בבוהמיה, גרמניה ודנמרק, אשר הובסו במלחמת שלושים השנה, ולהפיק מכך לקח לגבי אנגליה. 'לבוהמיה לכו' ומשם 'לחלקים אחרים של גרמניה', ותראו כי 'כנסיות האל הפכו לגלי אבנים'. חיזיון נורא זה, שאל הוקר, כלום איננו 'יכול להיות מצבה של אנגליה?'. התשובה לכך היא חיובית מחמת חטאיה החמורים של אומה זו: 'כמו שאלוהים הוא האלוהים, כך אלוהים יוצא מאנגליה [...] [הוא] צורר את צרור בשורתו, כי אין איש חפץ לקנות את סחורתו'. אך בשעת פורענות אסכטולוגית זו, בישר הוקר לרעיו, 'הנה אלוהים מתחיל לשלוח את נוח שלו עלי מים, שהרי ניבא האיש אף הגיד מראש כי קרוב החורבן לבוא; ואלוהים מחשב חשבוננו שתהיה ניו-אינגלנד מקלט לנוח וללוט וכיוצא בהם, סלע ומקלט לקדושו לנוס אליה'.⁵¹

בסוף שנת 1639 נשא ג'ון קוטון, אחד הכמרים המפורסמים ביותר בניו-אינגלנד, שורה של דרשות על פרק 13 של ספר ה'אפוקליפסה'. בעידן ללא רדיו, עיתונים וטלוויזיה, שימשה הדרשה הדתית הכלי החשוב ביותר לעיצוב התודעה של בני הקהילה. בניו-אינגלנד שמעו הפוריטנים שלוש דרשות במשך השבוע, ובהן לא רק שהוצגו בפניהם יסודות האמונה הנוצרית, אלא לרוב הוצגו גם עיקרי הפילוסופיה של תולדות הכנסייה, ובמיוחד פרשנות על תכלית קיומם ונוכחותם בישימון של אמריקה. בפרק 13 בספר ה'אפוקליפסה' מתוארת עליית השטן (החיה) לעליונות בעולם מיד לאחר מנוסת 'כנסיית הישימון', המתוארת בפרק 12. קהל הנוכחים בכנסיית בוסטון, שבה נשא קוטון את דרשותיו, לא יכול היה שלא להבחין בהשוואות ההיסטוריות שהוא עשה בין מצב הפוריטנים באמריקה לבין המצב באירופה עם תבוסות הפרוטסטנטים במלחמת שלושים השנה. קוטון דן במשמעות ההיסטורית של הנבואה בדבר עליית השטן לעליונות בעולם, ולשם כך הסתמך רבות, כמו רבים אחרים בניו-אינגלנד, על ברייטמן, במיוחד על חישוב הומנים לגבי התגשמות הנבואה בדבר עליית אנטי-כריסטוס. בדרך זו עשה קוטון לא רק היסטוריוזיה של נבואות ה'אפוקליפסה', אלא אף הציג בפני שומעיו הסבר לפשר נוכחותם בישימון של אמריקה.

51 ראה: Thomas Hooker, 'The Danger of Desertion', in: *Thomas Hooker, Writings in England and Holland, 1626-1633*, ed. G.H. Williams et al., Cambridge 1975, pp. 451-452.

קוטון אימץ את תפיסתו של ברייטמן כי מאז שלטון קונסטנטינוס הגדול, הקיסר אשר הפך את הנצרות מדת נרדפת לאמונה מותרת בקיסרות הרומית, החל השטן לשלוט בעולם, ולכן הכנסייה האמיתית נסה לשימון. כך, כל תולדות האפיפיורות של רומא מציינות את שלטון אנטי-כריסטוס. 'היה זה מזמנו של קונסטנטין שהכנסייה נסה אל הישימון', ו'החיה הגדולה [הכנסייה הקתולית] החלה לרדוף אחר קדושי אלוהים'. הוא הדין עכשיו ביחס לאמריקה; השטן ושלוחיו יערכו לבטח מלחמת חורמה על ניו-אינגלנד, כיוון שבה שוכנת 'כנסיית הישימון'. לכן הזהיר קוטון את הפוריטנים באמריקה לא לשקוט לבטח, כי 'אם תבוא מלחמה על ניו-אינגלנד', יערכו אותה 'כוחות הגיהנום, או החיה הגדולה, הכנסייה הקתולית'. אחד מצייוניה העיקריים של 'החיה' הוא שלטון כנסייתי המבוסס על בישופים, בניגוד לתורת ישו, ולכן הזהיר קוטון בפני שומעיו: 'עלינו להכביר שבחים והודיות לאלוהים, אשר גאל אותנו' ממשטר כנסייתי המבוסס על 'הירארכיה של בישופים' ו'כנסייה לאומית'. ההגירה לאמריקה לא נועדה רק כדי לקיים את מצוות אלוהים בטהרתן, אלא היתה אף בריחה ממשטר דתי הנוגד את תורת ישו. לכן הזהיר קוטון את שומעיו שלא לשוב לאנגליה, כיוון שבה 'אתם צריכים לערוך פולחן לחיה' או לשטן, משמע להצטרף לכנסייה לאומית המבוססת על בישופים.⁵²

משמעותה האפוקליפטית של ניו-אינגלנד בהיסטוריה הקדושה של הכנסייה הנוצרית התעצמה ככל שהתבססה והצליחה ההתיישבות הפוריטנית באמריקה. הפוריטנים היו משוכנעים, כפי שכתב אדוארד ג'ונסון (E. Johnson) בשנות החמישים במאה ה-17, כי 'המשיח ברא את ניו-אינגלנד כדי לקבץ בה את ראשית צבאותיו' ולהילחם יחד עמו מול אנטי-כריסטוס. אך לא רק ש'אנשי ניו-אינגלנד הם חלוציו של צבא המשיח', ממשיך ג'ונסון, אלא ישו שלח למעשה את הפוריטנים לאמריקה כדי 'להטיף בישימון הזה ולהודיע לכל האומות, כי הנה קרבים ובאים מעשים הגדולים מכל אשר ראו בני האדם מעודם' – הגשמת המילניום ושלטון אלוהים וקדושו עלי אדמות.⁵³ אינקריס מאתר (I. Mather), כוהן דת בן הדור השני במסצ'וסטס, הכריז בפני בני עדתו 'כי המועד אשר בו ייתמו מסתרי אלוהים הנה קרב', עם הפיכת העולם למלכות אלוהים. ובשעת אחרית ימים זו נועד לפוריטנים בניו-אינגלנד תפקיד חשוב: משטרם הדתי המתוקן יהיה עדות לא רק נגד כנסיית רומא אלא 'נגד כל הברות אשר יבדה האדם

52 ראה: J. Cotton, *An Exposition upon the Thirteenth Chapter of the Revelation*, 1655, pp. 92-93, 110-111.

53 ראה: אדוארד ג'ונסון, 'נפלאות מעשי ההשגחה של גואל ציון בניו-אינגלנד', אירופה והעולם החדש: גילוי אמריקה וכיבושה על ידי מעצמות אירופה במאות ה'ו'-י"ו, ערך א' זכאי, ירושלים, 1993, עמ' 502-505.

בעבודת אלוהים.⁵⁴ מושל מסצ'וסטס, ויליאם סטוטון (W. Stoughton), הצהיר שהמושבות הפוריטניות באמריקה הן למעשה 'האומה הנבחרת' של אלוהים - 'על ניו-אינגלנד אמר האלוהים, אמנם כי עמי הם, בנים לא יזכו, על כן היה הוא גואלנו'. וניו-אינגלנד, מצדה היא, 'תבעה לה, הצהירה בפומבי והתריסה, כי עניין מיוחד יש לה באלוהים יתר על כל זולתה'.⁵⁵ ההיסטוריון הגדול של הכנסייה בניו-אינגלנד, קוטון מאתר (C. Mather), סיכם בתמצית בסוף המאה ה-17 את שליחותה של ניו אינגלנד בדרמה של הגאולה והישועה: 'כותב אני את נפלאות הדת הנוצרית, בנוסה מקלקלות אירופה אל חוף המקלט של אמריקה'.⁵⁶

פרשנות מפוארת זו של תפקיד העולם החדש במפעלות ההיסטוריה, ותחושת שליחות עמוקה זו של המושבות הפוריטניות באמריקה בתולדות דברי הימים, לא הגיעו לקצם עם השינויים הגדולים שהתחוללו בניו-אינגלנד בסוף המאה ה-17 ובראשית המאה ה-18, כאשר חל המעבר מתפיסה של יקום תיאוקרטי, הנשלט, מודרך ומכוון ישירות על-ידי ההשגחה האלוהית, לתיאוריה של חוק הטבע, השולט בכל מרחבי היקום ולו כפופות חברה מדינית ודתית כאחת. אדרבא, תודעה היסטורית סגולית זו אומצה בידי רוב בני המושבות הבריטיות באמריקה במאה ה-18 באמצעותה של תנועת 'ההתחדשות הגדולה' (The Great Awakening), אשר רבים רואים בה את ראשית עיצובה של זהות אמריקנית מקורית.⁵⁷ מאוחר יותר התקבלה תפיסה היסטורית זו עם הקמתה של ארצות-הברית של אמריקה, ונוכחותה מתמידה ועומדת עד עצם הימים הללו. לדוגמה, רק לאחרונה הציגו הנשיאים רייגן, בוש וקלינטון, בנאומי ההכתרה שלהם לנשיאות, את החזון הפוריטני של אמריקה, כדי לפרש את שליחותה של ארצות-הברית במערכות ההיסטוריה בעולם. במובן זה, כפי שכתב ההיסטוריון הגדול של הפוריטנים פרי מילר, אכן 'יהיה זה נכון לומר, שללא הבנה מסוימת של הפוריטנים לא ניתן כלל להבין את אמריקה'.⁵⁸

54 ראה: אינקריס מאתר, 'מסתרי ישועת ישראל', 1667, בתוך: אירופה והעולם החדש, שם, עמ' 510-506.
 55 ראה: ויליאם סטוטון, 'האינטרס האמיתי של ניו-אינגלנד', 1670, בתוך: אירופה והעולם החדש, שם, עמ' 511-514.
 56 קוטון מאתר, 'מפעלות אלוהים באמריקה', 1702, בתוך: אירופה והעולם החדש, שם, עמ' 515.
 57 ראה: H.R. Niebuhr, *The Kingdom of God in America*, New York 1937, pp. 109, 126, 135-136.
 58 ראה: P. Miller, *The Puritans: A Sourcebook of Their Writings*, 2 vols., New York 1963, I, p. 1

תוכן העניינים

9	מבוא
א. אמריקה כמושג	
17	יהושע אריאלי: כיבושה של אמריקה על-ידי ספרד ועל-ידי ארצות-הברית
49	אוסקר הנדלין: התידוש בעולם החדש
57	ליליאן הנדלין: רמותו של קולומבוס בהיסטוריה האמריקנית: 1600-1892
79	ג'ק פ' גרין: אמריקה כמושג: 1715-1775
93	דוד אוזונה: אלכסיס דה-טוקוויל: אמריקה כנבואה לעתיד העולם המודרני
ב. בראי הספרות	
117	מיירי אליאב-פלדון: העולם החדש - אוטופיה או גן עדן אבוד?
127	א' הראל פיש: מבט מרחוק: גילוי אמריקה בעיני סופרים במערב
141	שרון דייקין-בריס: התגלית כגילוי מחדש: חזיונות דניאל וראייתם המתחדשת באמריקה
159	מייקל פ' קרמר: אמה לזרוס מגלה את אמריקה בסוגסה '1492'
173	נחום מגד: כיבוש אמריקה בעיניו של מיגל אנחל אסטוריאס
ג. קתולים ופרוטסטנטים	
191	אניה מאלי: אסיף הנשמות: ילדים וישועים בצרפת החדשה
209	אילן רחום: סנגור ישועי לתרבות המקסיקנית הקדומה: פרנסיסקו קלביחרו (1731-1787)
227	אביהו זכאי: היסטוריה ואפוקליפסה של ההגירה הפוריטנית לאמריקה
255	דניאל י' אלעזר: רעיון הברית וייסודה של אמריקה
271	יעקב אריאל: הורם הפונדמנטליסטי בפרוטסטנטיות האמריקנית